

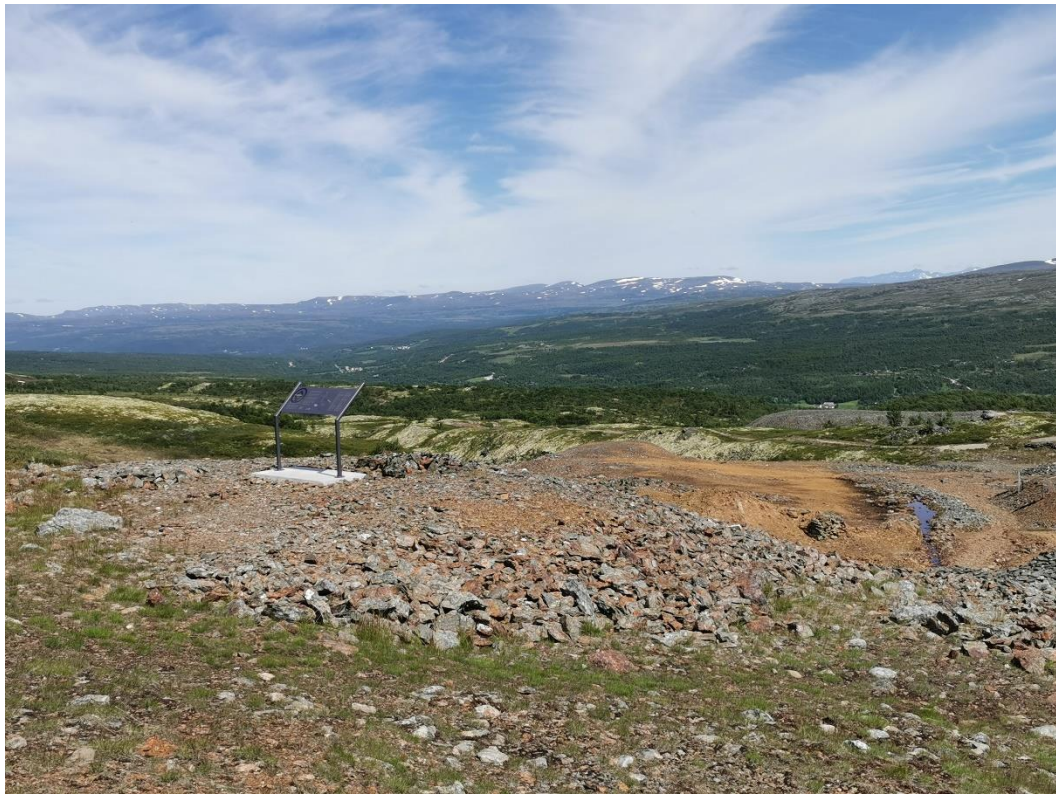

HOLTÅLEN KOMMUNE

Kommunedelplan for kulturmiljø 2022 - 2026

Vedtatt: 15.12.2021

Muggruva. Foto: Olve Morken

Innhold

1. Innledning	3
2. Bakgrunn og formål	4
3. Prosess og utvalg	4
4. Kulturmiljøforvaltningen	6
4.1. Hva er kulturmiljø?	6
4.2. Nasjonale mål i kulturmiljøpolitikken	6
4.3. Lovverk og sammenheng med andre kommunale planer	7
4.3. Ansvarsfordeling i kulturmiljøforvaltningen	8
4.4. Økonomiske støtteordninger	9
4.5. Begrepsavklaringer	10
5. Museene	12
5.1. Ålen bygdemuseum	12
5.2. Petran museum	13
5.3. Verdensarvsenteret Rørosmuseet	13
6. Verdensarven	14
6.1. Røros bergstad og Circumferensen	14
6.2. Holtålen og verdensarven	14
7. Eldre historie i Holtålen	17
7.1. Steinalder og bronsealder	17
7.2. Jernalder	18
7.3. Middelalder	19
8. Samiske kulturmiljø	21
9. Røros kobberverk	23
10. Uro og krig	32
11. Det store hamskiftet	33
12. Andre verdenskrig	35
13. Tida etter andre verdenskrig og fram til i dag	37
14. Bygningsarv	38
14.1. Innmark	38
14.2. Utmark	41
14.3. Fellesskapets kulturminner	47
14.4. Tekniske og industrielle kulturminner	49
15. Kulturlandskap	50
16. Framover med fortida	54
17. Handlingsplan og prioriteringer for planperioden	55
17.1. Overordnede mål og prioriteringer	55
17.2 Handlingsplan for prioriterte kulturmiljø	57
18. Kilder	63
19. Vedlegg	64

1. Innledning

Vi finner spor etter menneskelig aktivitet, liv og virke fra 12 000 år tilbake her til lands. Disse sporene kan lære oss å forstå de som har levd før oss bedre, men de kan også hjelpe oss å forstå oss selv bedre i dag. Kulturminner og kulturmiljø er verdifulle kilder til kunnskap, opplevelser og bruk. De er miljømessige, sosiale og økonomiske ressurser i samfunnsutviklingen.

Kulturmiljø og kulturminner skaper steds karakter og sosial tilhørighet. De bidrar til styrking av lokal identitet og verdiskaping i kommunene, og danner grunnlag for attraksjon- og næringsvirksomhet. Samtidig er kulturminnene viktige i et klima- og miljøperspektiv, hvor de kan bidra til mer gjenbruk og reduksjon av klimagassutslipp.

Kulturmiljø er altså et verdifullt felles gode. Likevel forsvinner flere kulturmiljø hvert år, som følger av både naturlige og menneskelige årsaker. Kulturmiljøene er ikke-fornybare ressurser, og det er ikke mulig å gjenskape eller erstatte det som først har gått tapt. Det er derfor viktig at man er bevisst alle valg og tiltak som vil kunne påvirke kulturmiljøverdiene, slik at også framtidens generasjoner kan få læring og glede av kulturarven.

2. Bakgrunn og formål

Miljø- og klimadepartementet, Riksantikvaren og fylkeskommunene arbeider aktivt for å løfte kulturmiljøkompetansen i kommunene. Gjennom KIK-prosjektet (kulturminner i kommunen)¹, har flere av landets kommuner fått tilskudd til å utarbeide egne kulturmiljøplaner.

Kommunene har ansvar for å ivareta sine kulturmiljø i den daglige forvaltninga. En kulturmiljøplan viser hvilke kulturmiljø som prioriteres i den enkelte kommune, og virkemidlene som bør settes i verk for å ta vare på disse for framtiden. Målet er at planen skal styrke kulturmiljøvernet i kommunen, og samtidig inspirere til å ta i bruk kulturarven til verdiskaping og utvikling. Kommunene definerer og vurderer selv hvilke kulturmiljø som skal inn i kulturmiljøplanen.

Holtålen kommune fikk tilskudd fra KIK-prosjektet i 2012, 2014 og 2016, og startet et omfattende arbeid i kommunen med registrering av kulturmiljø i felt. Historielag og flere frivillige bidro til dette prosjektet, og en rekke kulturmiljø som tidligere ikke var registrerte ble lagt inn i databasen *Kulturminnesøk*.

3. Prosess og utvalg

Registreringer foretatt i 2012 er lagt til grunn i planarbeidet. I tillegg er databaser og register som SEFRAK (*Sekretariatet for registrering av faste kulturminner i Norge*), *Askeladden* og *Kulturminnesøk* gjennomgått. Kart er blitt kontrollert opp mot matrikkelen og SEFRAK.

Det er store mangler i SEFRAK-registeret for Holtålen når det kommer til hva som ligger ute på kart, og forholdet mellom matrikkel og det fysiske registeret. Trolig er antallet SEFRAK-registrerte bygg i Holtålen rundt 800 bygninger. Av disse er det registrert at 700 fortsatt står. Dette tallet er imidlertid ikke kontrollert.

Holtålen kommune har et vidt spekter av ulike kulturmiljø fra et bredt tidsspenn. Svært mange av kulturmiljøene i kommunen stammer fra tiden Røros kobberverk var i drift (1644 – 1977). Det er få spor bevart fra steinalderen, og det er først fra jernalderen av, da området antageligvis begynte å få fast bosetting, at vi finner flere kulturminner.

I denne planen etterstrebes det å presentere det som best kjennetegner Holtålen kommunes historie. Dette er et prioriteringsarbeid som følgelig fører til at noen kulturmiljø prioriteres vekk. Planen er dermed ikke uttømmende for alle kulturminner og kulturmiljø i Holtålen. Planen omfatter kun faste/fysiske kulturmiljø, mens løse og immaterielle kulturmiljø er utelatt i denne omgang. Etnisk mangfold er et underrepresentert tema i dagens kulturmiljøforvaltning. Å undersøke om det finnes kulturminner eller kulturmiljø som kan representere noen av de fem nasjonale minoritetene, (jøder, kvener, skogfinner, rom og romani) i kommunen er en ambisjon for videre arbeid. Kulturmiljøplanen er ikke et statisk dokument, og vil bli rullert og revidert ved utgangen av planperioden.

Kulturmiljø som inngår i denne planen, er plukket ut fra tidligere arbeid med utvelgelser og rapporter. Blant annet fikk Holtålen kommune utarbeidet et eget

¹ Riksantikvaren. (2019). *Kulturminne i kommunen*. <https://www.riksantikvaren.no/kik/>

kulturminnekart i 1999² som en av de første kommunene i landet. Brosjyren laget i samarbeid med Ålen og Haltdalen historielag om kommunens viktigste kulturminner fra 2018³ og underrapport til forvaltningsplan for verdensarven fra 2019 (*Røros kobberverks innflytelse og utstrekning i Holtålen kommune*)⁴ utgjør noe av kildematerialet.

Første utkast til planen ble ført i pennen av Andrea Hånes. Formannskapet vedtok i møte 23.03.2021 å legge utkast for kulturmiljøplan ut på høring og offentlig ettersyn. Høringsfristen var 16.05.2021. Etter å ha gjennomgått høringssvar og vurdert disse, ble kommunedelplan for kulturmiljøplan 2022 – 2026 endelig vedtatt 15.12.2021. Endringer og korrektur i tråd med høringssvarene er tilført på nyåret 2022 av kulturminneforvalter for Røros bergstad og Circumferensen, Sigrid Vadstein.

² Holtålen kommune. (1999). *Sektorkart kulturminner*

³ Holtålen kommune. (2018). *Utvalgte kulturminner i Holtålen*

⁴ Hånes, Andrea. (2019). *Røros Kobberverks innflytelse og utstrekning i Holtålen kommune*

4. Kulturmiljøforvaltningen

4.1. Hva er kulturmiljø?

«Kulturmiljø» ble gjennom Meld. St. 16. (2019-2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold* innført som samlebetegnelse for kulturminner, kulturmiljø og landskap, og brukes når feltet omtales som helhet.

Kulturmiljø er alle spor etter menneskelig liv og virksomhet. Noe finner vi igjen i form av fysiske levninger – alt fra slag og pilsisser til bygninger og hele byer. Andre spor er mindre håndfaste og er å finne i tradisjoner, språk og kunnskap.

Med andre ord er kulturmiljø et omfattende begrep som innebærer alt skapt eller påvirket av mennesker. Men hva vi velger å ta vare på påvirkes derimot av flere ulike faktorer. Kulturmiljøforvaltningen vurderer kulturminner og kulturmiljø etter en rekke kriterier. Dette kan for eksempel være om det bestemte kulturminnet eller kulturmiljøet er sjeldent eller representativt, eller om det har spesielle kunnskaps-, opplevels- eller bruksverdier.

Kulturmiljø kan ha lokal, regional, eller internasjonal verdi, samtidig som de kan være verdifulle på et individuelt og personlig plan.

Hva som har vært - og er - ansett som bevaringsverdige kulturmiljø endrer seg stadig, og er ofte et resultat av nåtidens politikk, trender, holdninger og verdisyn. Derfor er det vanskelig å forutse hva framtidige generasjoner vil verdsette av kulturminner, kulturmiljø og landskap. I kulturmiljøforvaltningen er det derfor viktig å arbeide etter føre-var-prinsippet i alle saker hvor en risikerer å miste eller ødelegge kulturmiljø.

4.2. Nasjonale mål i kulturmiljøpolitikken

Gjeldende statlige føringer for kulturmiljøfeltet finnes i Meld. St. 16. (2019-2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*. Stortingsmeldinga innfører nye nasjonale mål i kulturmiljøpolitikken:

- Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø
- Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging
- Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk⁵

⁵ Meld. St. 16. (2019-2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken, Engasjement, bærekraft og mangfold*

4.3. Lovverk og sammenheng med andre kommunale planer

Det finnes flere nasjonale, regionale og lokale føringer som får innvirkning på kulturmiljøforvaltningen. Det er primært to lover som benyttes til beskyttelse av kulturmiljø i Norge. Dette er kulturminneloven (kml), og plan- og bygningsloven (pbl).

Kulturminneloven

Kulturminneloven er en særlov som gjelder over plan- og bygningsloven og forvaltes av Riksantikvaren på nasjonalt nivå med delegert myndighet til fylkeskommunene, Sametinget, arkeologiske landsdelsmuseer og sjøfartsmuseer på regionalt nivå.

Fredede kulturminner og kulturmiljø i Norge sikres gjennom kulturminneloven. Loven tar for seg kulturminner av nasjonal interesse, og definerer regler for fredning, fredede kulturminner og eiendomsrett over løse kulturminner. Lovens formål er at kulturminner og kulturmiljø med deres egenart og variasjon skal vernes, både som del av vår kulturarv og identitet, og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.

Plan- og bygningsloven

Plan- og bygningsloven er kommunens hovedverktøy for å sikre bevaringsverdige kulturminner og kulturmiljø. Gjennom denne loven har kommunen anledning til å sikre bevaringsverdige bygg, og sikre vern i både enkeltsaker og arealplaner. Planlegging etter denne loven skal bidra til å koordinere statlige, regionale og kommunale oppgaver, og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser. Loven gir hjemmel til å sikre kulturminner og kulturmiljø gjennom hensynssoner med tilhørende bestemmelser, og kan gi pålegg om utbedring der det anses som nødvendig.

Kommuneplanens samfunnsdel

Kulturmiljøvern settes på dagsorden gjennom kommuneplanens samfunnsdel. Denne beskriver at kommunens langsiktige mål og strategi når det kommer til kulturmiljø er å:

*«Gi et godt bilde og dokumentasjon på utviklingstrekk som har preget kommunen opp gjennom tidene. Søkelys må settes på lokale forhold og få fram mer viten om disse. Det er viktig å ta vare på kunnskapen på en god måte, og sikre at også framtidige generasjoner får glede av kulturminnene i kommunen».*⁶

Kommuneplanens arealdel

Kommuneplanens arealdel skal bygge på kommuneplanens samfunnsdel og følge opp dens mål og strategier. Arealdelen angir hovedtrekkene i kommunens arealdisponering, med sentrale rammer og betingelser. Arealdelen gir anledning til å legge hensynssoner rundt kulturmiljø etter plan- og bygningsloven §11-8c. Hensynssoner er viktige verktøy for sikring og bevaring av kulturminner og landskap.

⁶ Holtålen kommune. (2007). *Kommuneplanens samfunnsdel 2007 – 2018*, side 11

I kommuneplanens arealdel for Holtålen kommune er det lagt hensynssoner rundt de viktigste kulturmiljøene i forbindelse med bergverksdrifta. Dette gjelder gammel gruvedrift i Mugg, Kjøli, Leset og Killingdalen (se kart side 64).

Det er også lagt hensynssoner for setermiljøer i Syosen og Gauldalen. Her er hensynssonenes formål å bevare et visst enhetlig preg på setermiljøet og seterbebyggelsen (se kart side 65).⁷

4.3. Ansvarsfordeling i kulturmiljøforvaltningen

Ansvarsområder, oppgaver og myndighet i kulturmiljøforvaltninga er fordelt mellom staten, fylkeskommunene, Sametinget og kommunene. Likevel er det et felles ansvar å ta vare på vår felles kulturarv, noe som betyr at eiere, brukere, lokalsamfunn og organisasjoner er forvaltere av kulturminner og kulturmiljø, i tillegg til den offentlige kulturmiljøforvaltninga. Frivillig innsats og engasjement er derfor både en viktig ressurs og et mål i seg selv.

Klima- og miljødepartementet: Klima- og miljødepartementet er kulturmiljøforvaltningas øverste organ, og har hovedansvar for at nasjonal kulturmiljøpolitikk følges opp.

Riksantikvaren: Riksantikvaren er fagdirektorat for kulturmiljøforvaltning, og er Klima- og miljødepartementets rådgiver i kulturmiljøpolitikk. Riksantikvaren har ansvar for utvikling av materiell og tjenester som sikrer en enhetlig kulturmiljøforvaltning på hele feltet. Riksantikvaren er frednings-, innsigelses- og klagemyndighet.

Fylkeskommunen: Fylkeskommunen er regional kulturmiljøforvalter og har ansvar for å forvalte kulturmiljø i sitt fylke. Regionreformen innebærer at fylkeskommunene har fått økt ansvar og myndighet i kulturmiljøforvaltninga, og har nå hovedansvar for behandling av saker etter kulturminneloven. Fylkeskommunen har blant annet overtatt forvaltningsansvaret for de fleste automatisk fredete kulturminnene, skipsfunn, fredete eller vernede fartøyer, de fleste forskriftsfredete eiendommer, flere tekniske og industrielle anlegg og ikke-kirkelige middelalderbygninger.

Sametinget: Sametinget er forvaltningsmyndighet for samiske kulturmiljø. Fra 2020 har Sametinget samme myndighet og oppgaver som fylkeskommunene har for sine ikke-samiske kulturmiljø.

Kommunen: Kommunen har ansvar for at sine lokale kulturmiljø ivaretas gjennom byggesaksbehandling og areal- og samfunnsplanlegging. Plan- og bygningsloven er et sterkt juridisk verktøy kommunen kan bruke til å regulere områder og slik ivareta sine kulturmiljø.

⁷ Plankontoret. (2019). *Holtålen kommune, Kommuneplanens arealdel 2019, Planbeskrivelse*, side 17

4.4. Økonomiske støtteordninger

Som eier av et kulturminne finnes det flere tilskuddsordninger du kan søke på om du trenger økonomisk bistand til ønskede tiltak eller prosjekt. At eier er motivert til å ta vare på kulturminnet sitt er en viktig forutsetning for kulturmiljøvernet, og det finnes derfor en rekke statlige og ideelle støtteordninger som legger til rette for at eiere skal kunne få drahjelp til å realisere istandsettinger, restaureringer, sikringstiltak eller formidlingsarbeid m.m. på sine respektive kulturminner.

Kulturminnefondet: Norsk kulturminnefond er en statlig tilskuddsordning for bevaring av verneverdige kulturminner og kulturmiljø. Ordningen er et lavterskeltilbud for private eiere, frivillige lag og organisasjoner. Kulturminnefondet er underlagt Klima- og miljødepartementet og får midlene sine gjennom egen post i statsbudsjettet. Det er ingen søknadsfrist. For mer informasjon om søknad og prosess: kulturminnefondet.no

SMIL-tilskudd: Tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) fordeles av Statsforvalteren med grunnlag i kriterier gitt i Regionalt miljøprogram. Ordningen forvaltes av de kommunale landbrukskontorene, som fordeler midlene lokalt. Formålet med ordningen er å ivareta natur- og kulturminneverdiene i kulturlandskapene i jordbruket, og gis til gårdbrukere som gjør en innsats ut over vanlig jordbruksdrift. Tiltaket det søkes om må være knyttet til landbrukseiendommer der jordarealet er i drift. For mer informasjon om søknad og prosess: landbruksdirektoratet.no/nb/ordninger-for-jordbruk/tilskudd-til-spesielle-miljotiltak-i-jordbruket-smil

Riksantikvarens ti bevaringsprogram deler årlig ut midler til freda og verneverdige kulturminner og kulturmiljø. Formålet med bevilgningene er først og fremst å sikre og istandsette et mangfold av kulturminner, men kartleggingsarbeid og tilgjengeliggjøring er også tiltak bevaringsprogrammene dekker. Blant de ti programmene finner man bla. bevaringsprogram for arkeologiske kulturminner, samiske kulturminner, tekniske og industrielle kulturminner, fartøy og verdensarv. Midlene delegeres gjennom egne poster i statsbudsjettet. For mer informasjon om søknad og prosess: riksantikvaren.no/les-om/tilskudd/

Uthusprosjektet er en tilskuddsordning rettet mot istandsetting av uthus og eldre konstruksjoner som planker og porter. Prosjektet prioriterer bygninger og anlegg med en klar relasjon til verdensarven Røros bergstad og Circumferensen.

Stiftelsen UNI er en allmenntilgjengelig stiftelse som støtter tiltak som verner mennesker og kulturminner. Søknader behandles fortløpende. Mer informasjon om søknad og prosess: stiftelsen-uni.no/soknaden.html

4.5. Begrepsavklaringer

Begrep	Forklaring
Kulturmiljø	Samlebetegnelse som dekker begrepene «kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap». Brukes når feltet omtales som helhet. Kan også være områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.
Kulturminne	Alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. (kml. §2)
Kulturlandskap	Landskap skapt eller påvirket av menneskelig virksomhet.
Automatisk fredet	Alle kulturminner eldre enn 1537, stående byggverk fra perioden 1537 - 1649, og samiske kulturminner eldre enn 1917, er automatisk fredet. Automatisk fredete kulturminner har en sikringssone på fem meter fra deres synlige ytterkant og alle inngrep er forbudt.
Vedtaksfredet	Kulturminner fra etter-reformatorisk tid kan fredes etter enkeltvedtak eller forskrift. Fredning gjøres med hjemmel i kulturminneloven. Fredning er lovens strengeste form for vern. Et fredet kulturminne er vurdert til å være av nasjonal eller vesentlig regional verdi. Alle endringer utover vanlig vedlikehold er forbudt.
Midlertidig fredning	Om et kulturminne er truet kan det vedtas midlertidig fredning inntil eventuell permanent fredning avklares. Midlertidig fredete kulturminner forvaltes likt som vedtaksfredete kulturminner etter kulturminneloven.
Bevaringsverdig/verneverdig	Begrepene har ikke juridisk innhold, men brukes heller til å beskrive verdien et kulturminne har for en enkeltperson eller gruppe. Kulturmiljø

	kan vernes uten at de er fredet. Dette kan skje gjennom plan- og bygningsloven, offentlige eller private verneplaner, eller ved at de blir tatt vare på av museum, privatpersoner, stiftelser eller foreninger.
Verdensarv	Kultur- eller naturarv innskrevet på Unescos verdensarvliste. Verdensarv utgjør en felles arv som er umistelig for hele menneskeheten.
Signifikant objekt i verdensarvsammenheng	Enkeltelement med stor verdi for verdensarven.
Attributt i verdensarvsammenheng	Geografisk avgrenset areal innenfor verdensarvområdet som inneholder elementer av stor verdi for verdensarven.
Oppsluttende verdi i verdensarvsammenheng	Område eller enkeltelement utenfor verdensarvområdet, som er viktig for forståelsen av verdensarven.
Buffersone i verdensarvsammenheng	Circumferensen er buffersone i verdensarven Røros bergstad og Circumferensen. Området omgir verdensarvområdet og gir det en ekstra beskyttelse.

5. Museene

Museene samler, bevarer, formidler og forvalter kulturhistorisk materiale og kunnskap, samtidig som de er viktige sosiale møteplasser og diskusjonsarenaer.

Det finnes to museer i Holtålen. Begge er eid av kommunen, og hvert av museene har egne arbeidsutvalg, oppnevnt politisk i formannskapet. I tillegg har Holtålen kommune representanter i Verdensarvrådet som sammen med MiST/Rørosmuseet drifter og styrer Verdensarvsenteret ved Rørosmuseet Smelthytta.

5.1. Ålen bygdemuseum

Ålen bygdemuseum ligger på gården Egga på sørsiden av Gaula, omtrent midt i bygda. Skal man tro sagaen, skal birkebeinerne vært innom gården med kongssønnen Håkon Håkonsson under sin ferd mot Nidaros.⁸

Museet inneholder i dag tolv bygninger, og omtrent 2500 gjenstander. Langlandsstuggu og Engan skole (kommunens eldste bevarte skolebygning), har blitt flyttet hit i senere år. I dag inneholder museet verktøy og redskap etter den kjente klokkemakeren Børre Hansen Langland, fotoutstyr og bilder etter Børre Svendsen Lien, og ellers en stor samling seletøy, kjøredoninger og maskiner for bruk av hest.

Ålen bygdemuseum.

⁸ Lokalhistoriewiki. (2018). Ålen bygdemuseum https://lokalhistoriewiki.no/wiki/%C3%85len_bygdemuseum

5.2. Petran museum

Petran museum ligger i Heksemsgrenda i Haltdalen sentrum. Gårdene i grenda er noen av de eldste i bygda. Folk slo seg tidlig ned her på grunn av god jord med tilgang til både flater og bakker. Det er usikkert nøyaktig hvor gammel gården er, men museet består i dag av et nedlagt gårdsbruk med låve, stabbur, fjøs og våningshus fra 1700-tallet. Petran ble gitt i gave til Holtålen kommune i 1973. I dag har museet i alt cirka 1200 registrerte gjenstander, hvor de fleste har tilhørt gården.

Petran museum. Foto: Sigrid Vadstein

5.3. Verdensarvsenteret Rørosmuseet

Rørosmuseet er verdensarvsenter for Røros bergstad og Circumferensen. Formålet med verdensarvsenteret er å spre kunnskap om verdensarven og verdiene stedet representerer.⁹ Verdensarvsenteret hviler på en samarbeidsavtale mellom MiST Rørosmuseet og Verdensarvrådet, som inkluderer representanter fra Sametinget, kommunene og fylkeskommunene innenfor Circumferensen. Samarbeidet er en viktig byggestein i arbeidet med å formidle og dokumentere verdensarven i Holtålen.

⁹ Rørosmuseet, Verdensarvsenter Røros. (u.å.). *Rørosmuseet er verdensarvsenter*. <https://verdensarvenroros.no/verdensarvsenteret>

6. Verdensarven

Verdensarv er natur- eller kulturarv som er ansett å ha så unike og universelle verdier at de er viktige og umistelige for hele menneskeheten, verden over. Det er derfor et stort ansvar å skulle sikre og forvalte verdensarven. Norge har forpliktet seg til å forvalte og ivareta verdensarven etter beste praksis.

6.1. Røros bergstad og Circumferensen

Røros bergstad ble innskrevet på Unescos verdensarvliste i 1980. Den gang var det trehusbebyggelsen i sentrum av Røros, byplanen, og framveksten av gruvesamfunnet høyt til fjells under krevende klimatiske forhold som lå til grunn for innskrivinga på verdensarvlista.

I 2010 ble søknad om utvidelse av verdensarvområdet innvilget. Argumentasjonen som lå til grunn for utvidelsen var at man under kobberverkets tid var helt avhengig av ressursene i områdene rundt bergstaden, og sporene etter kobberverket finnes også i stor utstrekning rundt kjerneområdet.

Selve verdensarvområdet er på 145 km², og består av bergstaden med omkringliggende jordbrukslandskap, gruveområdene Storwartz, Olavsgruva og Nordgruvfeltet, vintertransportruta til Tufsingdalen, og Femundshytta.

Det er sporene i landskapet, og bygninger og anlegg etter Røros kobberverk som danner grunnlaget for verdensarvstatusen. Circumferensen er såkalt buffersone, og utgjør 5000 kvadratkilometer. Kommunene Røros, Holtålen, Os, Tolga og Engerdal er del av Circumferensen. Buffersonen skal fungere som ekstra beskyttelse rundt verdensarvverdiene.

6.2. Holtålen og verdensarven

Holtålen er del av verdensarven Røros bergstad og Circumferensen. Gjennom erklæringer og apolitiske vedtak har Holtålen kommune forpliktet seg til å bidra til at verdensarven forvaltes etter gjeldende lovgivning, og som eksempel på beste praksis innen natur- og kulturmiljøforvaltning.

Innenfor Circumferensen finnes det en rekke bygninger, anlegg og kulturlandskap som styrker fortellingen om Røros kobberverk. Disse kalles *oppsluttende verdier*, og har høy verdi i verdensarvsammenheng. Dragås og Eidet smeltehytter, gruveområdene på Kjølvi og Killingdal, og stasjonsbygningene langs Rørosbanen er eksempler på slike oppsluttende verdier i Holtålen.

En opererer også med begrepet *signifikant objekt*, i verdensarvsammenheng. Dette er enkeltelementer med stor verdi for verdensarven. I Holtålen er Muggruva et slikt objekt. Muggruva er en del av Nordgruvfeltet som er en del av selve verdensarvområdet.

Alle verdensarvsteder skal ha en verdensarvkoordinator. Koordinatoren er bindeledd mellom ulike forvaltningsnivå, organisasjoner, institusjoner, eiere og brukere innenfor verdensarvområdet, fungerer som sekretær i Verdensarvrådet og har som oppgave å varsle dersom verdensarvverdiene er truet.

Ordfører i Holtålen kommune sitter i Verdensarvrådet, som skal arbeide for ivaretagelse av verdensarvverdiene, mens enhetsleder for næring og kultur i

kommunen sitter i faggruppa for verdensarven, som kommer med faglige råd til Verdensarvrådet. I 2021 ble stilling som interkommunal kulturminneforvalter i Røros bergstad og Circumferensen opprettet og tiltrådt, som et tiltak for å styrke kulturmiljøforvaltninga i Circumferensen.

Holtålen kommune er samarbeidspartner i Verdensarvsenteret som er samlokalisert med MiST ved Rørosmuseet. Kommunen bidrar med et årlig økonomisk tilskudd til driften av Verdensarvsenteret. Verdensarvsenteret er et viktig samarbeid i forbindelse med formidling og dokumentasjon av verdensarven i Holtålen. Gjennom Verdensarvsenteret finnes også skoleprogrammet *Verdensarven som veiviser*. Undervisningsprogrammet er tilgjengelig for skoler i hele verdensarvområdet, og det jobbes med å gjøre dette enda mer tilgjengelig for skoler med lenger reisevei.

At et område er verdensarv, gir ikke noe formelt vern i seg selv. Verdensarven og de tilknyttede verdiene må sikres gjennom den helhetlige samfunns-, ressurs- og arealplanlegginga. Verdensarvverdiene sikres gjennom egen forvaltningsplan for verdensarven¹⁰, som tydelig viser hvordan verdensarvstatusen skal ivaretas.

Gjennom arbeidet med forvaltningsplan for verdensarven Røros bergstad og Circumferensen 2019 – 2023, er det kartlagt en god del bygninger i Holtålen kommune som har hatt betydning for gruvedrifta gjennom tidene.¹¹ En oversikt over hvilke bygninger dette gjelder finnes i underrapport til forvaltningsplanen, *Røros kobberverks innflytelse og utstrekning i Holtålen kommune*.

¹⁰ Verdensarvrådet Røros bergstad og Circumferensen. (2019). *Forvaltningsplan for verdensarven Røros bergstad og Circumferensen 2019 - 2023*

¹¹ Hånes 2019

Skilting ved Eidet/Dragås smeltehytter. Foto: Sigrid Vadstein

7. Eldre historie i Holtålen

Tidsakse	
Eldre steinalder	10 000 – 4 000 f.Kr.
Yngre steinalder	4 000 – 1 800 f.Kr.
Eldre bronsealder	1 800 – 1 000 f.Kr.
Yngre bronsealder	1 000 – 500 f.Kr.
Eldre jernalder	500 f.Kr. – 570 e.Kr.
Yngre jernalder	500 e.Kr. – 1000
Tidlig middelalder	1050 - 1150
Høymiddelalder	1150 - 1350
Senmiddelalder	1350 - 1537
Nyere tid	Tida etter reformasjonen (1537) og fram til i dag

7.1. Steinalder og bronsealder

For 10-12000 år siden ble været mildere og landet ble bart etter hvert som isen smeltet. Det er funnet få bosetningsspor etter mennesker i Holtålen-området fra steinalderen. Det er gjort funn av økser, pilspisser og spydspisser, men disse funnene vitner ikke om at mennesker har oppholdt seg her over tid. Det er gjort noen funn som kan vitne om bosetning, men de fleste funnene tyder på at det i hovedsak har vært snakk om fangstfolk som har ferdes omkring i området.

Steinalderen ble avløst av bronsealderen. De ulike tidsepokene er ikke avgrensede, men varer til et annet materiale blir så viktig at det er det som særpreger kulturen i størst grad. I store deler av Norge, og i alle fall i Holtålen, har bronzen spilt en så liten rolle at begrepet nesten ikke kan brukes. Kobber og tinn som trengs for å framstille bronse er ikke lett tilgjengelig, og de to ulike materialene finnes ikke på samme steder.¹² Menneskene var nok fortsatt i stor utstrekning henvist til stein, tre og andre materialer, og derfor bør stein- og bronsealderen omtales sammen når det gjelder Holtålen's eldste historie.

Det er også gjort funn av diverse økser og flintstykker. Slike redskaper tyder på at de første bøndene kan ha kommet til Holtålen-området samtidig med jegerfolket. Det er mulig at de første bøndene faktisk var fangstfolk som ble til bønder, men de kan også ha vært innflyttere.¹³

¹² Tretvik, Aud. (1998). *Ålen og ålbyggen, bind 3: Allmenn bygdehistorie*, side 20

¹³ Tretvik 1998: 16

7.2. Jernalder

Rundt cirka 500 f.Kr. tok jernalderen i Norge til. Oppdagelsen av jernet førte til det som må kunne kalles en teknologisk revolusjon. Jernet hadde nye og ukjente egenskaper. Tilgangen til materialet var bra, slik at det lett kunne utvinnes.¹⁴

Kulturminner og gårds- og stedsnavn indikerer at det var folk i Holtålen-området gjennom hele jernalderen, men fra den tidligste perioden finner man bare spor etter jernvinnevirksomheten. Antallet funn fra jernvinneanlegg i kommunen tyder på at denne aktiviteten ble drevet i betydelig omfang. I denne perioden ble de første gårdene gjerne lagt til de sydvestvendte skråningene, der sola tok bra, og der jorda var relativt selvdrenert og brukbart lett å bearbeide. Jernalderen var en kraftig veksttid, og Holtålen vokste fram som en bondebygd med minst fjorten gårder i hoveddalføret.¹⁵

Selv om det totale antallet funn fra jernalderen ikke er mange, antyder de en sterkere bosetning. Både i Haltdalen og i Ålen har det meste av rydningen funnet sted i yngre jernalder. Denne perioden var generelt rydningstid i Trøndelag. Mens man på Vestlandet søkte vestover til Island og vesterhavsøyene da overbefolkning og ekspansjonstrang ble gjeldende, vendte man i Trøndelag seg heller innover, der det var jord og plass nok.¹⁶

Jernvinneanlegget på Finnsådalen

Jernvinneanlegget på Finnsådalen ligger cirka 100 meter sør for Vårhusvolla. På en terrasse mot Finnsåa, og bare cirka tjue meter øst for Båttjønndalsvegen. Det finnes fire ovner i anlegget, hvorav en er utgravd. Det er også slaggharp og to hustuffer. Det er foretatt to dateringer som knytter anlegget til romertiden. Det finnes også spor etter tre andre anlegg i nærheten, delvis fra jernalder og delvis fra middelalder. I dag kjenner man til over 30 jernframstillingsanlegg i Holtålen. Av disse skal tolv være fra romertid (K.f. – 400 e.Kr.), mens resten er fra vikingtid/middelalder (800 – 1300 e.Kr.).¹⁷

Gravrøysa på Langlandet

Gravhaugen ligger på en lav, naturlig forhøyning i terrenget. Dette er en rundhaug, bygd av grus og sandjord, med avrundet profil. Den er godt synlig i terrenget med en klart markert fotgrøft, som enkelte steder er fylt opp med stein og avfall. Midtpartiet i gravhaugen har en større fordypning, og den er naturlig bevokst med gress og kratt. Gravhaugen var opprinnelig en del av et gravfelt fra jernalderen som er blitt borte ved dyrkningsarbeid.¹⁸

¹⁴ Tretvik 1998: 20

¹⁵ Tretvik 1998: 34

¹⁶ Nygård, Jens Halstein. (1949). *Haltdalen og haltdalingen*, bind 1. side 31-32

¹⁷ Holtålen kommune 2018: 10

¹⁸ Kulturminnesøk/Askeladden. (u.å.). *Langland Vestre, Gravminne* og Holtålen kommune 2018: 11

7.3. Middelalder

Fra jernalderen og inn i middelalderen var naturgrunnlaget det samme, men utnyttelsen forandret seg. Bosetninga bestod nå av gårder med jord- og februk. Jern var fellesnevneren for redskapene som ble brukt.¹⁹ Jernvinneanlegg ser ut til å ha blitt drevet av folk på gårdene, noe som vitner om bosetning.²⁰ Det finnes også en rekke spor etter dyregraver. Slik fangst krevde samarbeid for å få til bygging, vedlikehold og overvåking, og var derfor ikke like egnet for små jegerflokker som flyttet omkring.²¹ Middelaldermenneskene livnærte seg i hovedsak av gårdsbruk, i tillegg til ulike former for jakt, fangst og fiske.

Det er svært få skriftlige kilder fra middelalderen bevart. Likevel kan man lese sagaen som forteller om midtvinteren 1206, da birkebeinerne med kongssønnen Håkon Håkonsønn kom over fjellet og til Ålen under sin flukt til Nidaros.²²

I perioden mellom jernalder og middelalder ble landet kristnet, og stavkirkene ble vanlige i landet. Både i Haltdalen og i Ålen ble det bygd stavkirker.

Samfunnet og bosetningen gikk gradvis framover, men i 1349 kom svartedauden også til Holtålen. I Ålen ble omtrent halvparten av gårdene lagt øde, men Haltdalen og Ålen var likevel blant de trønderske fjellbygdene som slapp lettest fra pesten. Fra 1390 begynte folk å flytte fra de dårlige til de gode gårdene som nå lå øde. Slik ble Hessdalen i denne perioden avfolket.²³

¹⁹ Tretvik 1998: 37

²⁰ Tretvik 1998: 36

²¹ Tretvik 1998: 40-41

²² Tretvik 1998: 35

²³ Tretvik 1998: 65

Stavkirka i Haltdalen.

Stavkirka i Haltdalen

Stavkirka representerer selve urmodellen av kirkebygninger her til lands. Treprøver av den originale kirka – som i dag står på Trøndelag folkemuseum – viser at trevirket er hogd cirka 1170. Den er dermed en av de eldste trebygningene i Midt-Norge, og den nordligste eksisterende stavkirka i landet. Haltdalen historielag ga opp tanken om å tilbakeføre den gamle kirka til Haltdalen. I stedet ble en kopi av den originale kirka reist ved Gammelgården (den gamle prestegården) i Haltdalen. Kirka ble innviet august 2004, og er nå en del av kommunens tusenårssted.²⁴

²⁴ Holtålen kommune 2018: 3

8. Samiske kulturmiljø

Det er usikkert når de første samene kom til distriktet. Det man vet med sikkerhet er at reinnomadismen var fullt utviklet allerede på midten av 1600-tallet, da samer hadde tamreinflokker og drev handel med Røros kobberverk. Det har nok likevel vært samer i traktene lenger tilbake i tid. Funn fra Funäsdalen indikerer at samer hadde tilhold der allerede i perioden mellom år 800 – 1200.

Både fangstmenn og reingjetere måtte forholde seg til reinens naturlige trekkvanger og bevegelser i landskapet. Det er uvisst om det var samer eller nordmenn som drev med slik reinfangst. Kanskje var det to grupper med forskjellige kulturer som levde side om side. På et tidspunkt har samene sett seg best tjent med å gå fra et fangstbasert samfunn til en nomadisk reindrift. Beredskapen og forutsetningene for å kunne domestisere rein var allerede til stede i fangstsamfunnet, men tidligere hadde man hatt fellesskap og deling av ressursene. Nå ble tamreinen derimot privat kapital, og nomadisk reindrift med intensivt melkebruk var mye mer arbeidskrevende enn fangst.

Samene fikk nå en endret livsstil. Det nye samfunnet krevde omorganisering og omdisponering av landskapet i de territoriene de ulike samebyene disponerte. Denne omorganiseringa førte til etablering av kulturlandskap med kalvingsområder, boplasser og trøplasser.

Når det gjelder spor etter samisk liv og virke er det ikke lett å oppdage disse i landskapet. De skriftlige kildene er svært sparsomme, og det er ikke etterlatt noen monumentale samiske byggverk. Samene brukte stort sett materialer som treverk, never og torv, noe som gjerne smuldrer og blir til jord etter relativt kort tid. Redskaper og utstyr ble også gjerne laget i forgjengelige materialer som horn, tre og skinn.

Til tross for at de samiske kulturmiljøene kan være vanskelig å finne og identifisere, finnes det mange spor etter samisk liv og virke som det er viktig å ta vare på. Det er ikke foretatt systematiske registreringer av samiske kulturmiljø i Holtålen, og det finnes mest sannsynlig flere samiske kulturmiljø i kommunen som enda ikke er registrert og kartlagt. Etter kulturminneloven er alle samiske kulturmiljø eldre enn 1917 automatisk fredet.

Offerplassen på Tjønnavollåsen

I området rundt Riasten og Tjønnavolltjønna finnes det flere samiske kulturminner. På Tjønnavollåsen, omtrent femten meter gange fra Riastvegen, ligger et offersted bestående av fire steinheller stående på kant i et rektangel på cirka 0,4 x 0,2 meter. I bunnen og rundt sidene er det lagt steinheller. Arealet utgjør til sammen om lag 1,5 x 1,5 meter.²⁵

Samisk offerplass på Tjønnavollåsen. Foto: Øyvind Næss

²⁵ Holtålen kommune 2018: 15

9. Røros kobberverk

Røros kobberverk har hatt en enorm påvirkning på liv og virke i Holtålen, og denne innflytelsen har vedvart helt fram til vår tid.

1500-tallet bar preg av bosettingsvekst og gjenrydding, og man fikk derfor et behov for utstrakt bruk av utmarksressurser. Da gruvedrifta tok til på Røros i 1644, eksisterte det etablerte jordbruksbygder med en utstrakt utmarksbruk. Denne utmarksbruken var en viktig forutsetning for at gårdsdrifta kunne eksistere, og ble etter hvert også av interesse for kobberverket da man var helt avhengig av tilgang på matproduksjon i umiddelbar nærhet for å kunne etablere store anlegg.²⁶

I 1646 fikk Røros kobberverk utstedt privilegiebrevet som ga verket monopol på all skog, alle fossefall og alle malmforekomster innen fire gamle mil fra funngruva på Stortvart. På denne tiden var det få mennesker bosatt i bergstaden, og kobberverket var derfor helt avhengig av arbeidskraft utenfra. Innenfor Circumferensen hadde verket også rett til å kreve at bøndene utførte arbeid for dem «uden Undskyldning, dog for billig Betaling», som det står skrevet i privilegiebrevet.²⁷

Å gjøre malm om til rent kobber var en prosess som sammen med brytningsmetoden i gruvene, fyrsetting, krevde mye ved. Skogen i områdene rundt Røros ble derfor uthogd, og man måtte transportere brensel langveis ifra. I tillegg ble det hele tiden skjerpet nye gruver rundt om i distriktet.²⁸ Etter kobberverket var blitt tildelt kongens privilegiebrev ble det snart anlagt nye gruver. Fra disse gruvene kom det store mengder malm som skulle smeltes, og det ble behov for flere smeltehytter. Holtålen-området var velegnet siden skogen lå nære til, og det samme gjorde elva som kunne produsere vannkraft. I tillegg kunne malmtransporten fraktes i det som for det meste var nedoverbakker.²⁹

Ålen hadde hatt en spesielt stor befolkningsvekst fram til midten av 1600-tallet. Bygda hadde begynt å ekspandere mot marginalområdene for korndyrking. Med gruvedrifta kom muligheten til å kunne anlegge gårdsbruk over korngrensa, fordi man nå fikk lov til å tjene til livets opphold utenfor gårdsbruket. Bosettingsmønsteret i Ålen ble dermed både en bakgrunn for, og et produkt av gruvedrifta.³⁰

Det gikk ikke lang tid etter at Røros kobberverk var etablert før ringvirkningene var store og kommunen var sterkt preget av bergverksdrifta. For det første kan man si at kobberverket endret landskapet drastisk, både med tanke på avskoging og bosettingsmønster. I nesten 200 år var verket den eneste arbeidsgiveren for alle i bygda, og alle fra Holtålen som kan føre sin slekt tilbake et par generasjoner vil ha forfedre som har vært i verkets tjeneste på en eller annen måte.³¹

For innbyggerne i Haltdalen, Ålen og Hessdalen skulle etableringen av Røros kobberverk få store konsekvenser. Det må ha vært en enorm omstilling både mentalt og økonomisk for de som levde på denne tida. En del gårder ble lagt øde fordi mange flyttet til Røros like etter oppstarten. Andre gårder ble delt i mange mindre bruk. Mange fikk nå arbeid ved verket, noe som førte til at man gikk over fra et

²⁶ Tretvik, Aud. (2008). *Utviding av verdensarvområdet Røros*. Kronikk i Adresseavisen

²⁷ Havran og Ødegaard. (1997). *Bergstaden Røros*, side 16

²⁸ Hånes, Andrea. (2010). *Fenomenet verdensarv – belyst ved eksempelet Røros bergstad og Circumferensen*. Masteroppgave i kulturminneforvaltning

²⁹ Kulbotten, Per H. (1986). Smeltehyttene i Svølja og ved Eidet. I *Oppunder Fjellbandet* 1986, s. 30-33

³⁰ Tretvik 2008

³¹ Kulbotten, Per H. (1997). *De bygde landet*, side 19

naturhushold med jordbruk, kyr og ulike utmarksnæringer til et kombinasjonsbruk som også ga inntekt fra en helt annen næring. Med mennene borte på arbeid, falt også mer av ansvaret for gårdsarbeidet på kvinnene. Bøndene ble nå travelt opptatt med å kjøre malm, hugge bergsved, og brenne kull og tjære til verket. Bruken av kjøreokser og hester tok sterkt til og fremmedfolk dukket til stadighet opp. Folk fra hele Gauldalen og andre distrikt kjørte mellom Røros og Trondheim med varelast, kobber og malm.³²

Ferdakjøringa mellom Røros og Trondheim førte til vesentlig trafikk gjennom bygdene. Mange kjørte malm fra gruvene og ned til smeltehyttene, eller de kjørte kull og røstved, eller tømmer til de mange nye bygningene som ble reist. Det var også et stort behov for matvarer til gruvearbeiderne, i tillegg til at store mengder jern og ammunisjon måtte fraktes fra Trondheim til gruveanleggene. Ålbyggene drev i stor grad med malmtransport. Haltdalingene på sin side var bortimot alene om å levere røstved. I tillegg var det de som i størst grad sto for produksjon og transport av kull. Dette har sammenheng med at distriktets beste skoger lå i Haltdalen.³³

Før det ble farbar vei om sommeren, måtte mesteparten av transporten skje på vinterføre. Om vinteren brukte man sleder og kjørte på elveisen gjennom Svølgja. Fram til cirka 1780 skjedde transport om sommeren på hesteryggen via den gamle kløvjevegen mellom Ålen og Haltdalen. I tiden etter ble den første vognvegen gjennom bygda anlagt over Drøyliene. I 1853 sto «nyvegen» gjennom Svølgja ferdig. Med den økte trafikken kom også behovet for overnatting. På flere gårdsbruk langs veiene ble det derfor opprettet ferdastaller for lasskjørerne og dyra deres. På disse gårdene var det mye trafikk og til stadighet folk som kom og gikk. Bøndene på ferdasgårdene fikk jorda si gjødslet, men det var også all betalinga de fikk.³⁴

Med kobberverkets innflytelse åpnet Rørosbanen i 1877. Mange fra kommunen fikk arbeid her, selv om mange også gikk tilbake til gruvene da banen var ferdig. Ringvirkningene av etableringa av Røros kobberverk var altså store for det som i dag utgjør Holtålen kommune. Det er fortsatt bevart bygninger, anlegg og bruksstrukturer i kulturlandskapet som vitner om kobberverkets innflytelse.³⁵

I 2019 ble det utformet en underrapport³⁶ til *Forvaltningsplan for Røros bergstad og Circumferensen*. I den forbindelse ble kobberverkets utstrekning og innflytelse på bygninger i Holtålen kartlagt og listet opp. Denne lista viser en oversikt over de viktigste bygningene knyttet til gruvedrifta i kommunen.

³² Hånes 2019: 6

³³ Tretvik 1998: 175

³⁴ Hånes 2019: 7

³⁵ Hånes 2019: 7

³⁶ Hånes 2019

Eidet bru

Steinbrua ble oppført i 1853 som en del av hovedvegen mellom Røros og Trondheim. Brua er oppført av natur- og bruddstein i tørrmur. Den er 77 meter lang og 10,65 meter høy på det lengste. Brua er i god stand og er innlemmet i Statens Vegvesens bevaringsplan for verneverdige broer. Arbeidsformann ved arbeidet var den legendariske «Stor Tron». Myten skal ha det til at han hadde kjempekrefter og skal personlig ha båret den tyngste steinen ut på brua. Eidet bru regnes som fylkets fineste steinbru.³⁷ I 2020 ble det foretatt betydelige utbedringer ved et av landkarene.

Eidet bru.

Eidet og Dragås smeltehytter

Eidet smeltehytte ble bygd i 1834, da det ble bestemt at Dragås smeltehytte skulle ombygges og flyttes til Elifoss.³⁸ Smeltehytta ved Eidet sto for en vesentlig del av produksjonen innenfor Circumferensen og var i drift fram til 1887.³⁹

Restene av smelteovnen fra hytta er i dag den eneste bevarte konstruksjonen av denne typen innenfor Circumferensen, og regnes som den best bevarte av sitt slag i Nord-Europa.⁴⁰ Dette gjør smeltehytta ved Eidet til et kulturminne av høy verdi. Smeltehytta var viktig for Røros kobberverk, og Stensli stasjons plassering (tidligere Eidet stasjon), ble blant annet valgt på grunn av nærheten til smeltehytta. Folketallet i området økte også som en følge av etableringa av smeltehytta.

Selv om store deler av smeltehytta og området rundt i dag er endret, er kulturlandskapet ved Eidet fremdeles fullt lesbart.

³⁷ Kulturminnesøk/Askeladden. (u.å.). *Eidet bru, Bruanlegg* og Holtålen kommune 2018: 7

³⁸ Reitan, Anders Jonsen. (1936). *Ålen*, side 181

³⁹ Kulturminnesøk/Askeladden. (u.å.). *Eidet smeltehytte, Annen tekn.ind. lokalitet*

⁴⁰ Kulturminnesøk/Askeladden. (u.å.). *Eidet smeltehytte, Annen tekn.ind. lokalitet*

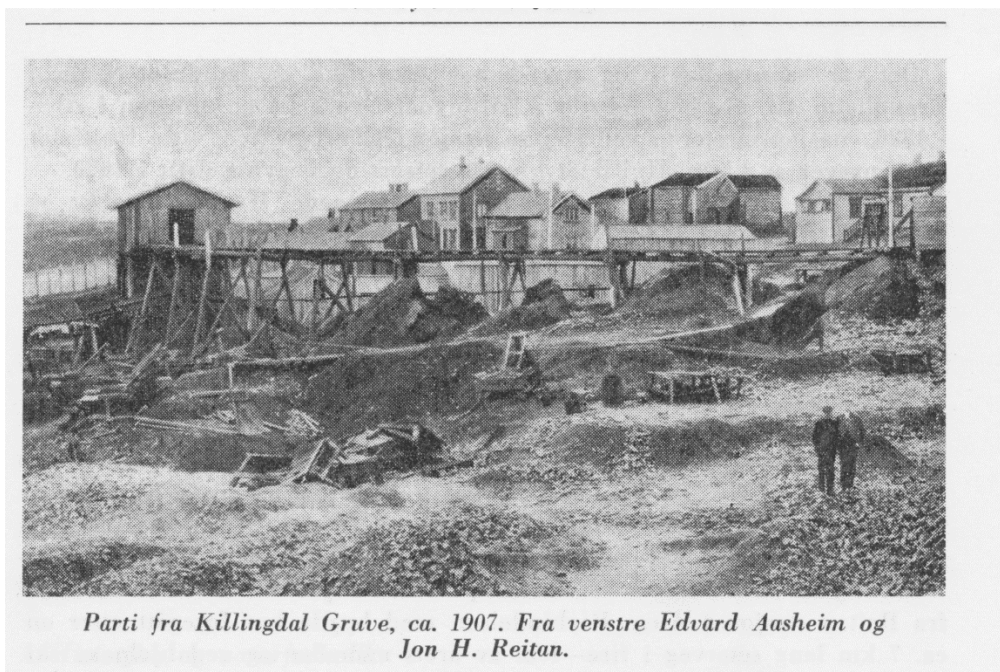
Fra Eidet og Dragås smeltehytter. Foto: Sigrid Vadstein

Killingdal og Bjørgåsen gruver

Killingdal gruve startet med nordre gruve 1674, før den søndre delen ble funnet og tatt i bruk 1791. Malmen fra den nordre delen ble smeltet ved Tamlaget hytte, men den var fattig på kobber og gruva ble derfor nedlagt i 1692. Den søndre delen ble drevet fram til 1986.⁴¹

Malmen i Killingdalsgruva besto av svovelkis, kobberkis, og sinkblende. Killingdal gruver hadde gjennom tidene flere eiere, men Røros kobberverk drev her i flere år. Killingdal gruve var en av de største på rørsfeltet og var den gruva som var sist i drift i hele rørsområdet, selv om den da ikke ble drevet av kobberverket. Gruvas eldste åpning ligger på 900 meter over havet, mens den dypeste ligger på 550 meter under havoverflaten. Dette gjør den til en av Nord-Europas dypeste gruver. I dag er gruva fylt av vann.⁴²

Anlegget i Bjørgåsen ble anlagt etter andre verdenskrig og var en videreutvikling av Killingdal gruver. Gruva var i sin tid den største arbeidsplassen i kommunen, og ga garanterte lokale arbeidsplasser og vekst i kommunen. Verkstedet og kontorbygningen «rødrakka», ble påbegynt i 1947, mens mannskapsbrakkka «gulbrakkka», tegnet av arkitekt Johan Stensås, sto ferdig i 1953. Ved Killingdal var det en hel liten by av bygninger og anlegg. I dag er det svært få gjenstående bygninger, mens i Bjørgåsen står rødrakka fortsatt uforandret. Gulbrakkka har vært benyttet til ulike formål, som serveringssted, fjellstue og hotell, men har fortsatt beholdt det opprinnelige preget. Ved gruva i Killingdal kan man se tydelige spor etter det som en gang var en stor bedrift. Landskapet bærer fortsatt preg av hva som en gang har foregått her, selv om mye har gått tapt. I Bjørgåsen kan man se hvordan nye teknikker videreførte flere hundre års tradisjonell gruvedrift.⁴³

⁴¹ Hånes 2019: 9

⁴² Hånes 2019: 9

⁴³ Hånes 2019: 9-10

Muggruva

Muggruva ble anlagt i 1769 og var i drift fram til 1919. gruva ble en av Røros kobberverks hovedgruver sammen med gruvene på Storwartz og Kongens. Her ble det utvunnet kobbermalm og svovelkis. Malmen fra Muggruva ble i begynnelsen smeltet ved Dragås smeltehytte. Da denne ble flyttet til Eidet, ble malmen smeltet her. Malmtransporten foregikk vinterstid, og det var viktig at all malmen kom fram til smeltehytta innen 4. bergmåneds utgang 22. april, mens det ennå var vinterføre.⁴⁴ Da jernbanen ble åpnet i 1877 ble malmen laset opp ved Tyvold stasjon på Rugldalen. Rundt 1900 ble gruva elektrifisert, og det ble anlagt taubane fra gruva til Tyvold. Selv om de fleste bygninger er borte i dag, er miljøet rundt Mugg karakteristisk og gir et tydelig inntrykk av aktiviteten som en gang fant sted her.

Muggruva. Foto: Olve Morken

⁴⁴ Geithe, Lars. (2013). *Muggruva*, hentet fra <http://bergstaden.org/no/kobberverket/gruvedrifta-pa-roros/muggruva> sist oppdatert 27.08.2013

Stensli stasjon

Stensli stasjon ble først satt opp i dalen i 1873, og deretter flyttet til stasjonen tre år senere. Stasjonens plassering ble bestemt av Røros kobberverk på grunn av nærheten til Eidet. Daværende sjefsingeniør i Jernbaneverket og sønn av Camilla Collett, Emil Collett, flyttet inn til jernbanen åpnet i 1877.

Stensli stasjon het opprinnelig Eidet stasjon og åpnet offisielt den 16. januar 1877. Stasjonen serverte middag til de reisende. Opprinnelig sto det også en arkitekttegnet stall/fjøs her. Her hadde man dyr til eget bruk i restauranten. Stasjonen ble tegnet av arkitekt Georg Andreas Bull. Bull var tidligere blitt kritisert for at hans første togstasjoner ikke var «norske nok». Stensli ble derfor tegnet i sveitserstil med norske bygningselementer.

Stasjonen hadde også en stasjonspark hvor de finere fruer kunne spasere mens de ventet på toget. Denne er delvis opprustet og restaurert. Stasjonen endret navn fra Eidet til Stensli i 1921.

Stensli stasjon. Foto: Andrea Hånes

Stensli stasjon. Foto: Adresseavisen

Vinkelen. Foto: Øyvind Næss

Vinkelen

Vinkelen ligger i Gauldalen og er et viktig kulturminne fra gruvevirksomheten. Da taubanen mellom Kjøli gruve og Reitan stasjon ble bygd, ble den lagt i vinkel på grunn av terrenget. Når kibbene kom, måtte to og to mann føre kibbene over vinkelen og inn på neste bane. Her sto det blant annet et maskinhus. I dag finnes markerte murer etter denne. I tillegg finnes det en del maskineri, trekkwire, kibber og hjul på stedet.

Kullframstillingsanlegg og tjæremiler

Før Røros kobberverk ble etablert var skogene i holtålenområdet lite verdt for annet enn virke og ved. Etter at verket kom i drift, ble det et stort behov for kull og røstved, og skogen rundt bergstaden ble raskt borte. Skogene i nabobygdene ble derfor helt essensielle for kobberverket. Etter at smeltehytta ved Tamlaget ble reist var det heller ikke lange veien til å levere kull. Dette førte til en omfattende virksomhet av trekullbrenning i kullmiler,⁴⁵ spesielt i Haltdalen og Aunegrenda.

Det var ikke bare enkelt å lykkes med ei kullmile. Man måtte først finne eller lage ei passelig flate. Deretter reise en stokk i midten, kalt «fyllstokken», før man reiste veden inntil med rotenden ned. Det måtte være ei glipe rundt fyllstokken og veden måtte settes så tett som mulig. Deretter ble det dekt med torv, jord og stubber utenpå, på sidene og på toppen. Småved ble så tent og slept ned til fyllstokken til det oppsto varme. Da dekte man til hele kullmila og lagde et passelig hull til trekk. Var hullet for stort brant mila opp, men var det for lite slokket brannen seg. Etter to-tre dager var det blitt kull av veden på ei side, og da dekte man til og flyttet trekkhullet til en annen kant. Når mila var ferdig tettet man den helt til den slokna. Ved større miler var det vanlig å ha koier i nærheten med mulighet for overnatting.⁴⁶ I Holtålens skoger finnes det flere spor etter kullmiler og koier.

⁴⁵ Nygård 1949: 66-67

⁴⁶ Nygård 1949: 67

10. Uro og krig

1700-tallet var preget av mye uro og krig. Svenskene var et stadig tilbakevendende «problem». I kommunen finnes det spor etter flere forsvarsverk og skanser fra ulike epoker.

Ved juletider 1718-19, inntok Armfeldthæren Haltdalen og utsatte bygda for katastrofale forhold. Bøndene hadde akkurat fraktet hjem markafôret slik de pleide før jul. Hæren var utsultet og tok derfor mesteparten av fôret, i tillegg til flere kyr. Bøndene fikk i ettertid ikke nok fôr til kyrne som var igjen, og endte derfor med å måtte slakte ned hele buskaper. Dette førte igjen til at mange måtte forlate gårdene sine, og mange gårder skiftet eiere etter Armfeldthærens inntog.⁴⁷ Det tok flere år før bygda kom seg på bena igjen etter dette.

I galleriet i Gammelgården i Haltdalen er det laget en egen Armfeldt-utstilling om hendelsene knyttet til Armfeldthæren i Haltdalen.

Engan skanse

Engan skanse ble trolig anlagt i 1678 under den skånske krigen mellom Sverige og Danmark-Norge. Skansen fikk sin ilddåp august 1679. Den 28. juli rykket svenskene, under general Planting, fram mot Røros med tolv kompanier ryttere og tjue kompanier fotsoldater.

Slaget ved Engan skanse anno 2008. Foto: Hans Inge Moan

Etter å ha satt Røros i flammer, satte Planting kursen mot Trondheim. Ved Engan skanse sto oberst Schultz stasjonert med en styrke på 1200 mann, fotfolk, ryttere og bondesoldater, samt seks små feltkanoner. Det ble et voldsomt slag som varte i flere timer. General Planting måtte til slutt trekke seg tilbake. Antall sårede og falne på svensk side er ukjent, men kun et par nordmenn ble såret i slaget. På grunn av det store antallet soldater på både svensk og norsk side, blir slaget ved Engan skanse regnet som det største slaget som har utspilt seg på trøndersk jord.⁴⁸

⁴⁷ Nygård 1949: 40

⁴⁸ Holtålen kommune 2018: 12

11. Det store hamskiftet

Det store hamskiftet i Norge innebar at bygdesamfunnet i stadig større grad ble dratt inn i storsamfunnet. Man gikk fra et naturalhushold til et pengehushold. I Holtålen-området hadde man imidlertid allerede levd under slike kår i et par hundre år på grunn av innflytelsen fra Røros kobberverk. Folk levde av det de selv produserte av inn- og utmark, samtidig som de hadde lønnsarbeid og kunne kjøpe varer for penger.⁴⁹

Hamskiftet førte med seg store endringer i samfunnet. I tillegg til endringer på det sosiale og kulturelle området, fikk man forbedringer i redskapstyper, driftsbygninger, dyrkingsmåter og næringslivet ble mer variert.

Fra midten av 1800-tallet tok emigrasjonen til Amerika til, og de første emigrantene fra Ålen dro i 1853. Mellom 1850 og 1924 dro 526 personer fra Ålen, mens 623 dro fra Haltdalen.⁵⁰

De store utmarksarealene var fortsatt et viktig grunnlag for krøtterhold og melkeproduksjon. Ved inngangen av 1900-tallet fikk imidlertid fjellet og utmarka betydning for nye folk og nye næringer. Byfolket begynte å søke seg til bygda for å drive med jakt og fiske, samtidig som de innlosjerte på gårder og setre. I tillegg trengte de skyss og forpleining, noe som skapte arbeid for lokalbefolkninga.⁵¹

Salomeråen

I Ruglråen (en 6-7 kilometer lang canyon i øvre del av Ålen) bosatte Salome Ingebrigtsdatter og Iver Olsen Engan seg på slutten av 1700-tallet. Det skal etter hvert ha bodd 12-14 personer her, og de første utvandrerne fra Ålen til Amerika kom herfra. Gårdsanlegget ble flyttet opp til kanten av kløfta i 1873 og fikk navnet Råtrøa. I dag finner vi murrester etter beboelseshus og ei løe som er reist på murene etter et gammelt fjøs nede i Salomeråen. Stedet er viktig både for å vise historien til småbrukerne i kommunen og for utvandrerhistorien.

⁴⁹ Tretvik 1998: 329

⁵⁰ Tretvik 1998: 305

⁵¹ Tretvik 1998: 359-362

Salomeråen i Ruglårn. Foto: Olve Morken

12. Andre verdenskrig

Andre verdenskrig påvirket også innbyggerne i Holtålen. De første tyske soldatene kom til Ålen den 6. mai 1940, og natt til 7. mai kom hovedstyrkene. Det ble rasjonering på matvarer, redusert bevegelsesfrihet, aviser ble sensurert, eller måtte legges ned, og de som hadde radio måtte levere disse inn.⁵² Idrettslag måtte innstille aktiviteter, og offentlige fester ble forbudt. Det verste var nok likevel utryggheten. Man ble mer forsiktig med hva man sa og mente av frykt for angivere, og rett som det var dro tyske soldater gjennom bygda, eller la seg til noen dager, for å spre frykt og vise hvem som satt med makta. De tyske soldatene gjorde derimot stort sett ingen fortredd, så lenge folk holdt seg i ro. Under unntakstilstanden høsten 1942, måtte alle være inne før klokka åtte om kvelden, ellers kunne man risikere å bli skutt. Vinduer ble dekket med blendingsgardiner i tilfelle engelske fly fløy over.⁵³

Stormuren og operasjon Lapwing

En av de største jernbanesabotasjene i Norge under andre verdenskrig skjedde i Haltdalen. Høsten 1943 ble fire norske sabotører fra kompani Linge sluppet ned i Haltdalsfjellene med oppdrag om å sprengre Rørosbanen for å hindre tyske troppetransporter til østfronten. Disse sabotørene opererte under navnet Lapwing, og de drev samtidig med opplæring og instruks av Milorgstyrker lokalt.

Lapwing gjennomførte to sabotasjeaksjoner på Rørosbanen. Den første skjedde 10. desember 1944. Reidar Kvaal, leder i Lapwing, bestemte at Stormuren i Svølgja skulle sprenges. Aksjonen var vellykket, men stansen i trafikken ble kortvarig.

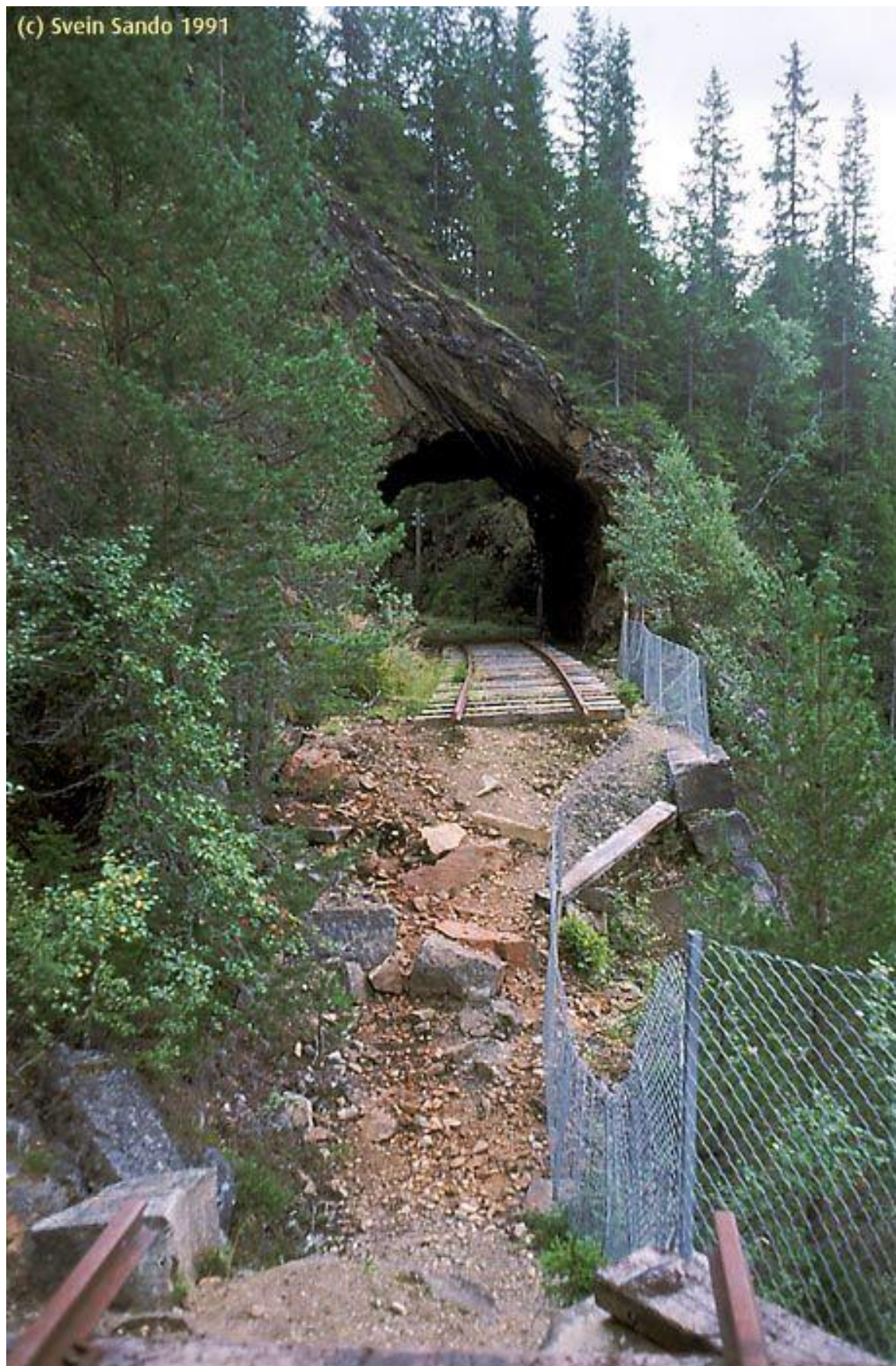
En ny aksjon hvor målet var å oppnå et lengre stans i jernbanetrafikken ble derfor straks planlagt. Via lokale kontakter kom det fram at det var skinnemangel på Rørosbanen, og det ble derfor lagt en plan om masseødeleggelse av skinner. Målet var å sprengre skinnene fra Hulta bru i Haltdalen til Stensli i Ålen. Sprengladninger ble plassert etter at det siste toget hadde passert om kvelden den 29. desember 1944.

Operasjonen var vellykket, og i alt 820 skinner ble sprengt. Det ble totalstans på jernbanen i fjorten dager, og etter dette kunne bare lette tog kjøre med redusert hastighet på strekningen resten av krigen. Ingen tyske transporter kjørte denne veien etter aksjonen.

I galleriet i Gammelgården i Haltdalen finner man en utstilling om Lapwing og sabotasjehandlingene i kommunen under andre verdenskrig.

⁵² Tretvik 1998: 433

⁵³ Tretvik 1998: 435

Deler av den utraste jernbanetraseen ved Stormuren. Foto: Svein Sando

13. Tida etter andre verdenskrig og fram til i dag

I tiden etter andre verdenskrig ble det etablert velferdsordninger i hele landet. Men godene ble ikke fordelt jevnt geografisk. Holtålen ble rammet av sentralisering og fraflytting, særlig var det de yngre som forlot bygda. Det ble vanlig at mennene reiste ut for å arbeide på anlegg eller gruver, mens kvinnene gjerne ble sittende igjen med ansvar for barn og småbruk. Fram til 1970-tallet var det jordbruket og Killingdal gruver som sto for det meste av sysselsettinga i kommunen. Foruten noe sagbruk, høvleri, snekkerverksted og fabrikker, var det lite industri å snakke om.⁵⁴

I 1972 ble Haltdalen og Ålen kommuner slått sammen til Holtålen kommune. Nå ble det bygd flere boligfelt i sentrumsområdene, og det dukket opp flere handels- og servicebedrifter. På slutten av 1960- og starten av 1970-tallet ble det etablert flere viktige industribedrifter i kommunen.

I 1986 ble Killingdal gruver lagt ned, og 40-50 menn mistet sin arbeidsplass.⁵⁵ Nå ble det i stedet satset på service- og turistnæring i kommunen.

De senere årene har hytte- og fritidsboliger dannet et viktig grunnlag for kommunens økonomi, sammen med entreprenørfirmaer, kafévirksomhet og handelsnæring. Landbruket har også vært en viktig bærebjelke i hele tidsperioden, selv om det stadig har blitt færre og større gardsbruk utover 2000-tallet.

⁵⁴ Tretvik 1998: 453

⁵⁵ Tretvik 1998: 512

14. Bygningsarv

I dette kapittelet vil ulike bygninger og bygningsmiljøer i Holtålen bli presentert kategorisk. Bygninger er håndfaste kilder som kan vitne om gamle samfunnsstrukturer, driftsformer, håndverk, teknikker og byggeskikk. På en annen side er bebyggelsen vi omgir oss identitetsskapende, og er med på å skape særpreg og egenart i byer, tettsteder og kulturlandskap.

14.1. Innmark

Gammelgården

Gammelgården ble bygd på begynnelsen av 1700-tallet og var Haltdalens første prestegård. Den ligger i nær tilknytning til Haltdalen nye stavkirke.

Da general Armfeldt og karolinerne reiste gjennom Haltdalen, overnattet flere her julenatta 1718. Gammelgården har også vært sted for andre store og små hendelser. I 1873 overnattet kong Oscar 2. og dronning Sofie her etter å ha blitt kronet i Nidarosdomen. I 2012 fikk kong Harald servert lunsj her i forbindelse med sitt besøk i Holtålen etter storflommen.

Gammelgården huser i dag flere interessante utstillinger, og er sammen med Haltdalen nye stavkirke, Holtålen kommunes 1000-års sted. Gammelgården er åpen for publikum i sommersesongen.

Sommerstua

Sommerstua var et kjent innslag på gårdene i kommunen før i tida. Om sommeren vasket man sommerstua og flyttet ut av våningshuset og inn i stua. Etter sommeren vasket man hovedhuset og flyttet så tilbake. Mens våningshuset sto tomt, ble det ofte malt gulv og lignende. Det var ikke uvanlig å leie ut sommerstuene til nygifte par, turister eller andre som trengte husvære for en periode. Sommerstuene holdt som regel en viss bygningsmessig standard, og det finnes derfor flere slike bygninger bevart.

Eldhuset på Gaare

På gården Gaare 188/1 i Haltdalen finner vi et relativt godt bevart eldhus. Eldhusene ble brukt til å utføre grovarbeid som forutsatte ild og oppvarming. Dette kunne for eksempel være slakting, baking, såpekoking og klesvask. Eldhusene var gjerne plassert utenfor selve gårdstunet, og gjerne i tilknytning til en bekk, på grunn av brannfaren. Eldhuset på Gaare er plassert på motsatt side av fylkesvegen, utenfor selve gårdstunet, sammen med to stabbur. Eldhuset er 6,5 x 4,9 meter og er datert til cirka 1850. Den originale pipa er i dag fjernet. Eldhus er i dag en truet bygningstype. I følge SEFRAK-registeret er det under ti bevarte slike bygg i hele kommunen.

Eldhuset på Gaare. Foto: Andrea Hånes

Stabburet på Moen gård. Foto: Andrea Hånes

Stabburet på Moen

På Moen gård 217/1 i Haltdalen finnes et stabbur på hele tre etasjer. Stabburet er sannsynligvis satt opp på starten av 1800-tallet. Stabbur av denne størrelsen er sjelden i distriktet.

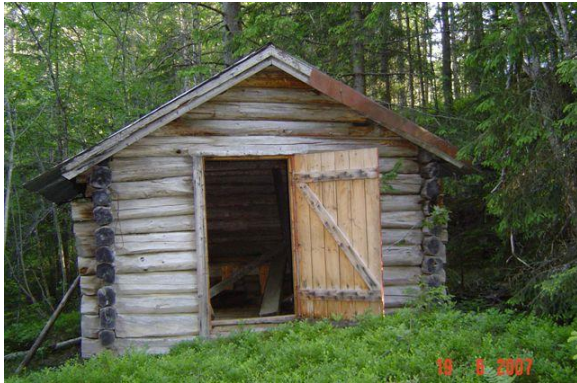
Moen gård ble opprinnelig oppført som husmannsplass under gården Eggen, men ble i 1808 skilt ut og solgt til sogneprest Feldtmann. Han fikk satt opp en rekke bygg, og gården har derfor et sjeldent antall gamle bygninger bevart. Det er sannsynlig at sognepresten også sto bak oppføringa av stabburet, og at dette forklarer den uvanlige størrelsen. Stabburet står på sin opprinnelige plass i tunet, og har svært mange gamle bygningsdeler bevart. Innvendig huser bygningen en rekke gamle gjenstander som har tilhørt gården, og to binger til kornoppbevaring.

Den vanligste stabburstypen i kommunen består av et rom med et lite loft over. Buret kan ha åpen eller innebygd svalgang. Stabburene blir som regel ivaretatt, da de er et estetisk innslag i gårdstunet, samtidig som de ofte brukes som lager den dag i dag. I følge SEFRAK-registeret er det bevart i overkant av 100 stabbur eldre enn 1900 i Holtålen.

Stabbur: tradisjonell gårdsbygning som blant annet ble brukt som lagringsplass for mat, korn og klær. De større gårdene hadde gjerne flere bur til ulike formål. Stabburene ble bygd på en grimekonstruksjon, eller stabber, slik at ikke mus, rotter og andre dyr skulle komme til. Ofte var stabburene plassert utenfor selve gårdstunet, slik at de ikke skulle tas ved en eventuell brann.

Kvernhuset på Moen

Kvernhuset på Moen gård ble oppført på 1800-tallet, men ble nylig restaurert av Haltdalen historielag, slik at det igjen kan males korn her. Prosessen i kvernhuset var den siste før kornet var ferdig malt.

Kvernhuset på Moen.

Driftsbygninger

I eldre tider var det vanlig å ha mange og relativt små uthusbygninger på gårdene. Gårdstunene så nesten ut som små landsbyer med en bygning for hver funksjon. Med den industrielle revolusjonen og det store hamskiftet fikk landbruket moderne maskiner og en omlegging av byggeskikken tok til. Nå ble alle funksjoner samlet under et tak i én bygning; enhetslåven. Den røde låven ble etter hvert en karakteristisk del av kulturlandskapet på bygda. Typisk for denne typen driftsbygninger er låvebrua som gjør det mulig å frakte høy til den øvre delen av låven. Oppholdsrom for husdyrene er plassert i første etasje over en gjødselkjeller. I dag er både eldre driftsbygninger og de nyere enhetslåvene viktige å ta vare på.

14.2. Utmark

Seteranlegg

I det eldre jordbruket var setring en sentral driftsform der landskapet lå til rette for det. Det er uvisst hvor gammelt seterbruket er, men det kan være like gammelt som selve jordbruket i Norge. Det er mulig at setrene ble til på grunn av en stadig utvidelse av beitinga rundt gården, og at det slik etter hvert ble for langt for dyrene å returnere hjem til gården hver kveld. Vi finner setre både enkeltvis og flere sammen, i såkalte setergrender. De fleste gårder i Holtålen hadde setre og mange hadde flere enn en voll. Det var ikke uvanlig å ha både vårseter, langseter og høstseter.

Til setervollen hørte det vanligvis til ei stue for boligformål, et fjøs til buskapen, bygninger for melkestell og lagring av melkeprodukter, og flere hadde lør til lagring av fôr.

Eggavolden

Eggavolden var opprinnelig seter under gården Eggen som ligger på Gaulas sørside, midt i bygda. Dette er gården hvor Ålen bygdemuseum i dag er lokalisert. Gården ble utskilt fra Hov, og de første brukerne kom hit omkring 1760. Setra og fjøset har ingen datering, men man kan anta at den ikke ble satt opp før etter den tid. Det var seterdrift på Eggavolden fram til rundt 1920-tallet.

Kyrne ble drevet over fjellet til Hessdalen og kom trolig ned ved Heggvoll. Seterlasset ble kjørt på vegen om Hessdalen. Brukerne her hadde slått i Benndalen og tok torv og mose i utmarka. Bygningen kan ha vært tatt ned og satt opp igjen, og seterstua kan muligens være eldre enn fjøset.

Setra på Eggavolden består av ei seterstue og et seterfjøs som er bygd sammen i lengderetningen. Det finnes få eller ingen slike bevarte sammenbygde bygningstyper i dag, og objektet er derfor sjeldent.

I umiddelbar nærhet til seterbygningen finnes også et gammelt silhus. Fra gammelt av var de fleste kyrne vårbære, og melkeproduksjonen ble derfor størst i de månedene kyrne var på setra. Da var det også varmest i været, og man bygde derfor innretninger for å avkjøle melka før separering eller levering til meieri. Det finnes fortsatt bevarte silhus i kommunen, men disse bygningene er ofte utsatt for forfall og er derfor et innslag i utmarka som blir stadig mer sjelden.

Setervollen kalles i dag Hessdalen seter og er åpen for publikum i sommerhalvåret med servering. Eggavolden ble valgt ut som Holtålen kommunes Uthusprosjekt i 2020, og er dermed tildelt midler til istandsetting.

Eggavolden/Hessdalen seter. Foto: Andrea Hånes

Sommerfjøs

Bruk av sommerfjøs stammer fra en eldre type jordbruk der man først og fremst benyttet innmarka til åkerbruk. Slike bygninger var ofte plassert på grensa mellom dyrkajorda og utmarka. Det var viktig at mest mulig av gjødsla skulle kunne brukes på åkrene, og derfor ble bygningene ofte plassert slik at døråpningen vendte mot utmarka, og gjødselsgluggen mot åkeren. Om sommeren skulle vinterfjøset vaskes og luftes ut, og stå tomt. Ved bruk av sommerfjøs unngikk man også at møkkjelleren ble full om sommeren.

Sommerfjøsene ble ofte oppført i gjenbruksmaterialer. De fleste gikk ut av bruk på midten av 1900-tallet eller tidligere. Det finnes i dag derfor få bevarte sommerfjøs, og dette er intet unntak for Holtålen. I følge SEFRAK-registeret finnes det kun tre slike bygninger igjen i kommunen. Dette antallet kan derimot være noe upresist, da mange bygninger i utmark ikke er registrert, og fordi mange fjøs er bygd like etter 1900. Dette er likevel en bygningstype det bør bevares eksempler fra fordi de er en viktig del av kommunens landbrukshistorie.

Løer

Utnytting av utmarka var viktig før i tida, og mange hadde en del av dyrkajorda liggende langt unna gårdene sine. Når det var mange hesjer og godt høyvær hadde man ikke tid til å kjøre fram og tilbake for å få fôret under tak. I tillegg var det ikke alltid plass nok på høylemmen hjemme. Løer ble derfor satt opp på setervollene, i utmarka og ute på jordene. Om vinteren, da man hadde bedre tid, kjørte man høyet hjem på vinterføre.

I kommunen finnes det flere spor etter løer i dag. Mange er dessverre helt eller delvis sammenrast. Det er viktig å bevare disse historiefortellende bygningene.

Løe på Fremmervollen i Ledalen.

Løeprojekt: Våren/sommeren 2005 ble det gjennomført et løeprojekt i størstedelen av kommunen. I samarbeid med lokalkjente ble det registrert og foretatt oppmåling og fotografering av løer i kommunen. Eiere og eventuelle historier knyttet til utmarks- og seterløene ble skrevet ned. Alle løene ble gitt en GPS-markering som ble lagt inn i en kartbase.

Løa på Nordre Borren

På Nordre Borren 144/3, innerst i Hessdalen, finnes ei løe av bjørk i utkanten av et jorde i nærheten av gården. Bjørk er et lite holdbart materiale, og det er sjeldent at man finner gamle, godt bevarte bygg i dette materialet. Inne i løa er årstallet 1848 risset inn, og dette er trolig da den ble satt opp. Løa har også andre inskripsjoner som forteller om gode og dårlige høyår. Løa på Borren er i relativt god stand, og derfor bevaringsverdig. Den er ikke registrert i SEFRAK.

Torvhus

Røros kobberverk hadde et enormt behov for trevirke, og dette krevde store inngrep i skogen også i Holtålen. Man ble derfor avhengig av å skaffe brensel på en annen måte. Det finnes store myrområder ovenfor tregrensa, og dette visste innbyggerne å utnytte. Etter at våronna var ferdig, dro folk «åt tørven». Både voksne og barn var med på dette arbeidet. Torva ble stukket i store firkanter, som igjen ble delt opp i passelige biter til å fyre med. Bitene ble deretter satt til tørk, og ble snudd slik at de tørket på begge sider. Når torva var tørket ble det satt i stabber fram til snøen kom og det ble føre til å kjøre det hjem. Arbeidet med å ta ut torv var sosialt og noe mange mintes med glede.

Det har eksistert flere torvhus i Holtålen, men i dag er disse en svært truet kulturminnetype, og de fleste er sammenrast.

Torvhuset ved Svenuken ble tatt av vinden og eksisterer ikke lengre.

14.3. Fellesskapets kulturminner

Flatberg bedehus

I Holtålen finnes en rekke bedehus, forsamlingshus og ungdomshus. Disse fellesskapshusene er bevaringsverdige fordi de har vært viktige samlingspunkt og møtesteder. Mange av kommunens innbyggere har minner knyttet til disse husene.

Før i tida var det vanlig at kristelige møter ble holdt hjemme hos folk. Etter hvert som det ble dårlig med plass i stua, ble det behov for å bygge egne bedehus. I 1888 ble Jahansgården i Gåregrenda delt og husene solgt. En del av bolighuset ble solgt til Haltdalen Indremisjonsforening, og deretter satt i stand og innviet som bedehus for Haltdalen i 1891.⁵⁶

I 1902 ble bedehuset flyttet til eiendommen Aunstuggu. I 1906 fikk huset et tilbygg. I 1922 skulle Fredheim (gamle Gildset skole) selges, og samtidig ble det enighet om å selge det gamle bedehuset og bygge et nytt og større. Til det nye bedehuset fikk man bygslet tomt av Ustgården Flatberg vederlagsfritt. Det nye bedehuset ble innviet i 1923.

Huset har vært utlånt til flere lag og foreninger, som sykepleierforeninga og kvinneforeninger, i tillegg har det vært brukt til juletreffester, valglokale, kurs og konfirmasjoner. Huset har ikke vært i bruk de siste årene, og da Haltdalen Indremisjonsforening ble oppløst i 2002, ble huset overdratt til Trøndelag Indremisjonskrets. Indremisjonskretsen solgte bedehuset til Trøndelag folkemuseum i 2004.

Våpenhuset ved Ålen kirke

Den gamle stavkirka i Ålen sto om lag femti meter fra dagens kirke. Stavkirka ble revet i 1881, men våpenhuset fra den gamle kirka står fortsatt, og skal være en av de eldste bygningene i kommunen som står på sin opprinnelige plass. Bygningen er 4 x 3,6 meter og kan være fra 1700-tallet etter vindfløyen å dømme. På våpenhusets dør henger det et sirkelformet dørhåndtak med vridd- eller spiraldekor som trolig er fra seinmiddelalderen.⁵⁷

I kommunen finner vi kirker både i Ålen, Haltdalen og Hessdalen, i tillegg til kapellet i Aunegrenda og Haltdalen nye stavkirke. Disse er alle bevaringsverdige, selv om de ikke er tatt med under denne kategorien.

Engan skole

I 1860 kom skoleloven som påbød fastskole når det var minst tretti elever i kretsen. I Holtålen ble det derfor anlagt en rekke grendeskoler. Flere av disse står fortsatt i dag og er bevaringsverdige kulturminner over kommunens skolehistorie.

I 1867 ble Engan skole bygd like ved Engan bru. Dette var i lang tid skole for hele Øverbygda i Ålen. I 1900 ble det imidlertid bygd ny skole i Engan, og den gamle skolestua ble da brukt som andre etasje i den nye skolebygningen. Den opprinnelige skolestua er i dag flyttet til Ålen bygdemuseum, og er den eldste skolebygningen i

⁵⁶ Nygård 1949: 368

⁵⁷ Kulturminnesøk/Askeladden. (u.å.). *Ålen kirkested, Kirkested*

kommunen. I bygningen finnes skolebøker, pulter, kart og snekkerutstyr fra flere ulike skoler og tidsepoker.

Engan skole ca. 1890-1900. Foto: Sverresborg Trøndelag folkemuseum

Graftås badstue

På 1950-tallet var det fortsatt ikke vanlig at man hadde bad og toalett hjemme. Man vasket seg som regel i helga, og da i en balje eller stamp på kjøkkenet eller i vaskekjellere. Rundt 1950 ble det opprettet kommunale badstubad flere steder. Disse utgjorde viktige samlingspunkt, i tillegg til å være framskritt for sanitære forhold.

I Holtålen var det tidligere flere slike badstuer. Blant annet fikk Gildset skole i Haltdalen bad i kjelleren. I 1950 ble det satt opp ei badstue på Graftåsen. Opprinnelig eier var Graftås Kvinneforening av NKS, men bygningen hører i dag til gården Haugen.

14.4. Tekniske og industrielle kulturminner

Med tekniske og industrielle kulturminner menes spor etter industriell kultur. Holtålen har blant annet mange kulturminner etter kobberverksvirksomheten, men også spor etter andre næringer og industri er å finne i kommunen.

Kraftverket på Reitan

I 1923 ble Gaula kraftverk bygd som energikilde for Killingdal gruver. Dette kraftverket erstattet et eldre kraftverk lenger oppe i elva fra 1905. Da drifta ved Killingdal ble lagt ned i 1986, overtok Gauldal Energi kraftverket i 1987. Gaula Kraftverk ble stengt i 2008, og et nytt kraftverk ble tatt i bruk 2009. I dag finnes fortsatt den gamle kraftverkbygningen, og denne er intakt med både turbin, maskineri, og deler av den gamle rørgata fra da den ble bygget.⁵⁸

Ålen meieri

Fra 1860-tallet oppsto dilemma om man skulle satse på sysselsetting i jordbruket eller bergverksnæringa. I 1860 ble derfor Ålen Sokneselskap stiftet. Selskapet var knyttet til Søndre Trondhjems Amts Landhusholdningsselskab og formålet var å fremme landbruket.⁵⁹ Foredling av melkeprodukter var selskapets fokusområde. Marie Reitan, som var datter av selskapets leder, Jon Reitan, ble sendt til meieriskolen på Reinskloster i Rissa. Etter endt utdanning reiste Marie rundt i bygda og ga veiledning om smørproduksjon. I 1871 ble Ålens meieriforening stiftet som et samvirketiltak for smørproduksjon.⁶⁰ Melkemengden som ble levert gjennom smørforeninga økte etter hvert så mye at det ble stadig mer aktuelt å bygge et eget meieri. Tomta ble lagt til Midtbygda, like ved Ålen samvirkelag.⁶¹

I oktober 1895 ble Aalens Dampmeieri etablert. Meieriet var organisert som aksjeselskap hvor aksjene ble regnet ut fra antallet kyr man leverte melk fra.⁶²

Meieriet fikk dårlige tider under første verdenskrig, da man i 1921 mistenkte at en tyfusepidemi kom herfra. Dette viste seg å være feil, men samme år ble det vedtatt å bygge nytt meieri.⁶³ Dette meieriet ble oppført i 1921, og tilbygd i 1951. Dette er dagens meieri.

⁵⁸ Holtålen kommune 2018: 13

⁵⁹ Tretvik 1998: 314-315

⁶⁰ Tretvik 1998: 316

⁶¹ Tretvik 1998: 353

⁶² Tretvik 1998: 353

⁶³ Tretvik 1998: 354

15. Kulturlandskap

Kulturlandskap er landskap påvirket av menneskelig virksomhet. Kulturlandskap kan dreie seg om alt fra jordbrukslandskap, beitemark, eller industriområder. Ofte inneholder kulturlandskapene spor fra flere ulike tidsperioder.

Holtålen er en landbrukskommune og dette har satt sine spor i landskapet som danner kommunen. Jordbrukshistorien strekker seg langt tilbake i tid, og de første bøndene antas å ha slått seg ned 1000 f.Kr. I tillegg til jordbruket har de fleste bønder i området basert seg på tilleggsnæringer. Særlig hadde mange bønder arbeid i tilknytning til bergverksdrifta. Gruver, smeltehytter og andre spor etter kobberindustrien preger fortsatt landskapet i Holtålen.

Slåtteeng og slåttemyr er eksempler på naturtyper vi finner i Holtålen som har blitt til gjennom et langvarig samspill mellom natur og mennesker. Disse miljøene er leveområder for mange sårbare og truede arter og er begge kritisk truede naturtyper. Det er derfor viktig at det tas særskilt hensyn til disse ved areal- og utbyggingsplaner.

I dag trues mange kulturlandskap av gjengroing og forfall av eldre gårdsbebyggelse. Endringer i jordbruksstrukturen har gjort at mye jord har blitt liggende brakk. Det er generelt for få beitedyr og for få bønder til å holde kulturlandskapet i hevd.

Graftås/Renbygda

I lia over kommunesenteret i Ålen ligger et stort, sammenhengende gårdsområde. Slike sørvendte ller var tidligere ansett som gunstige å dyrke opp, mens de i dag framstår mer tungdrevet.

De fleste gårdene i området er av beskjeden størrelse. Dette fordi de opprinnelig var bygd av personer som i tillegg til å drive gården, hadde arbeid ved gruva eller jernbanen. Dette har ført til at kulturlandskapet i dag framstår som et lappeteppe med mange små gårdsbruk tett i tett. Slike kombinasjonsbruk gikk for det meste ut av drift på 1950-tallet, og siden den gang har antallet bruk i drift gått kraftig nedover i området.⁶⁴

I dag er området et rikt kulturmiljø med mye tradisjonell og bevart gårdsbebyggelse, i tillegg til andre kulturminner som steingjerder og geiler.⁶⁵ Gårdene består av både eldre og nyere tun, men felles for de fleste er at de er satt opp som tradisjonelle firkanttun.⁶⁶

Steingjerdene beskyttet innmarka og dannet avgrensinger mellom eiendommer. Disse var også med på å lage geiler (stier hvor husdyrene ble ledet mellom utmarka og fjøset). Geilene er i dag truet av gjengroing og begynner derfor å bli sjeldne. På gårdene som ikke lenger er i bruk er det de små bygningene med begrenset bruksområde, samt de større driftsbygningene som er mest utsatt for forfall.

Bygningene og kulturminnene i Graftås/Renbygda utgjør til sammen en større helhet i kulturlandskapet. Dette bør tas vare på for å bevare områdets karakter og identitet.

⁶⁴ Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, avdeling for landbruk og bygdeutvikling. (2007). Oppfølging av særlig verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag. Rapport: Holtålen kommune. s. 4

⁶⁵ Fylkesmannen i Sør-Trøndelag 2007: 8

⁶⁶ Fylkesmannen i Sør-Trøndelag 2007: 9

Setermiljø; Killingdalen, Riasten/Gauldalen, Øyungen/Hessjøen, Aunegrenda, Ledalen, og i og rundt Nålsjøen

Holtålen er rik på setermiljø som er blitt benyttet gjennom lange tider. Seterdrift var en viktig del av gårdsdrifta, og i dag finnes fortsatt flere seterbygninger rundt setervoller som forteller om den gamle seterkulturen.

Avvikling av seterdrift, i tillegg til et mildere klima, fører til gjengroing og bygningsforfall. I 2020 kom byggeskikkveileder for Forollhogna nasjonalpark med tilhørende landskapsvernområder.⁶⁷ Denne berører flere seterdaler i kommunen, og burde være et godt utgangspunkt og grunnlag for en god videre forvaltning av bygningsmassen i seterdalene.

I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssoner for setermiljøer i Syosen og Gauldalen. Her er hensynssonenes formål å bevare et visst enhetlig preg på setermiljøet og seterbebyggelsen (se kart side 65).

Setrene i Øyungen-området er med på å gi landskapet særpreg. Her ved Meiåvolla. Foto: Hentet fra rapport Fylkesmannen i Sør-Trøndelag (2007)

⁶⁷ Norconsult AS v/Birgit Wikan Berg. (2020). *Byggeskikkveileder. Bygninger i seterlandskap. Forollhogna nasjonalpark med tilliggende landskapsvernområder*

Reitan

Miljøet rundt Reitan stasjon er et viktig vitnesbyrd over de samfunnsendringer Ålen gikk gjennom på slutten av 1800-tallet. I årene etter jernbanen kom, vokste den lille grenda fram. Området viser jernbanens betydning for bygda etter smeltehyttene ble nedlagt på 1870-tallet.⁶⁸ Det ble oppført mange nybyggerhjem med boliger for stasjonsmestere og baneansatte. Nesten alle husene i umiddelbar nærhet til jernbanen har tilknytning til driften av Rørosbanen. Området er lite endret og modernisert siden 1920-tallet, og framstår i dag som uforstyrret og godt bevart.⁶⁹

Eidet og Stensli

Området rundt Eidet er den lavest liggende delen av Ålen med sine cirka 330 meter over havet. Jorda er grunn, og jordbunnen er mindre tilpasset dyrking her enn andre steder i bygda. Det var først etter Dragås smeltehytte ble etablert at området ble bygd ut og folketallet økte gradvis. Den nokså tette bebyggelsen skyldes for det meste hyttedrifta. De som bodde rundt Eidet fikk store deler av sin inntekt fra hyttedrifta, noe som kommer til uttrykk ved at de fleste gårdsbrukene her er små. Partisipantene ved verket kjøpte opp eiendom i området som arbeiderne ved smeltehytta deretter kunne bygsle, eller arbeiderne ryddet seg plasser i allmenningen selv.⁷⁰

Etter at jernbanen kom til kommunen på 1870-tallet, ble det bygd flere hus i umiddelbar nærhet til stasjonen på Stensli. Husene var fortrinnsvis bosatt av personer som jobbet ved jernbanen. Etter hvert utviklet området seg til å bli en liten stasjonsby med butikk, bakeri og kaffesalg.⁷¹

Selv om store deler av smeltehytta og området rundt er endret i dag, er kulturlandskapet ved Eidet fortsatt fullt lesbart.

Gjennom Svølgja og ved Eggafossen finnes også spor etter de første smeltehyttene og vintervegen langs Gaula.

Hessdalen

Fra gammelt av var det meste av Hessdalen i bruk som seter- og slåtteområder for bønder i Ålen. I eldre tider var det mye furuskog her, og det ble i lange tider drevet med kull og tjærebrenning flere steder i området.⁷²

Opprinnelig var det bare sju bruk i Hessdalen. Disse var Åsbarden (Aspås), to våarhusgårder, to hegsetgårder, og to gårder på Gjerdsvoll.⁷³ De fleste av brukene som har kommet til i ettertid oppsto som følge av gruvedrifta i dalen.

Det var flere gruver i og rundt Hessdalen. Blant annet Hessdalsgruve, Storsvollgruva, Hersjøgda, Muggruva, og noen mindre gruver. En stor del av arbeidsstokken ved

⁶⁸ Jernbaneverket. (2004). *Nasjonal verneplan for kulturminner i jernbanen, del II: Objekter og miljøer*, Høringsutkast pr. 23.03.2004, s 13

⁶⁹ Jernbaneverket 2004: 16

⁷⁰ Tretvik 2008

⁷¹ Kulbotten, Per H. (1985). Gata på Stensli. I *Oppunder fjellbandet* 1985, s. 18-20

⁷² Reitan 1936: 540

⁷³ Reitan 1936: 538

gruvene fikk bygges på eiendommer i Hessdalen.⁷⁴ Flere plasser ble ryddet i allmenningen, gamle setervoller ble tatt i bruk og fikk helårs bosetting, og de eksisterende gårdene ble delt i flere bruk.

I Hessdalen ligger mange bruk langt over korngrensa. Dette tilsier at bosettinga her ikke kunne eksistert uten at befolkninga hadde inntekt fra annen næring som gruvedrift og transportoppdrag, i tillegg til gårdsdrifta. Ifølge bygdebok for Ålen har det nesten ikke vært gårder i Hessdalen hvor en ikke har hatt tilleggsarbeid ved Røros kobberverk.⁷⁵

Hessdalen er et typisk eksempel på ei grend høyt til fjells hvor primærnæringa og gruvedrifta har eksistert side om side og gått hånd i hånd.

Bureising i Aunegrenda

Som et ledd i å begrense utvandringa til Amerika og byene, ble *Selskap for landets indre kolonisasjon og emigrasjonenes innskrenkning* (Ny Jord) stiftet i 1908. målet var å skaffe arbeidsplasser i bygdene, og samtidig øke matproduksjonen i landet. Stortinget vedtok i 1920 å støtte etablering av nye gårdsbruk ved bureising.

I årene mellom 1926-36 kjøpte Sør-Trøndelag landbruksselskap ni bureisingsfelt, deriblant et i Aunegrenda. Selgerne var gårdbrukere i grenda.⁷⁶ Bønder i Haltdalen solgte nedlagte setervoller og slåtter.

Feltet ble delt inn i ti bruk, og i årene 1932-34 ble ni av brukene bosatt. Kjøperne måtte bygge hus og bosette seg på eiendommen innen fem år, og i løpet av disse årene måtte minst 25 dekar av jorda være dyrket opp.

Det var også bestemmelser når det kom til størrelser på bygningene. Bolighus skulle være åtte meter lange, og fem meter brede, mens driftsbygninga kunne være fjorten ganger ni meter.

Det finnes også andre eksempler på bureisningsbruk andre steder i kommunen.

⁷⁴ Reitan 1936: 538

⁷⁵ Reitan 1936: 540

⁷⁶ Nygård, Jens Halstein. (1949). *Haltdalen og haltdalingen, bind 2: Gård og slekt*, s. 229

16. Framover med fortida

Kommunedelplan for kulturmiljø 2022 - 2026 tar utgangspunkt i de lokale forholdene i kommunen, og setter premisser for hvordan man kan ta i bruk den lokale kulturarven, det lokale særpreget og den lokale stedtilhørigheten i utvikling og verdiskaping.

Selv om hva vi anser som viktige kulturmiljø i dag kan endre seg, vil det å ha kunnskap om kommunens kulturmiljø og deres beliggenhet være et godt utgangspunkt for nåtidens og framtidens valg og prioriteringer.

Kulturminnene og kulturmiljøene man velger å ta vare på skal danne grunnlag for verdiskaping og ny bruk, samtidig som man passer på at denne bruken ikke reduserer kulturmiljøverdiene.

Kulturarv er et viktig bidrag i det å skape ny næring, og nevnes i kommunale planer som en viktig ressurs innen turisme, folkehelse og friluftsliv.

Verdensarvstatusen har gitt flere nye muligheter, men stiller også større krav til vern og bærekraftig bruk. Holtålen kommune ønsker å arbeide for å utvide posisjonen til området rundt smeltehytta på Eidet/Dragås, og Muggruva i verdensarvsammenheng.

Vinkelen i Gauldalen er et område som også bør løftes fram i arbeidet med kulturmiljøvern og verdensarven. Området rundt Vinkelen er spesielt, og Holtålen kommune ønsker at det oppgraderes til signifikant objekt, eller som oppsluttende verdi innenfor verdensarven.

Selv om kommunen har foretatt visse prioriteringer i framtidige planer er det mye arbeid å ta tak i. Samarbeidet om en felles kulturminneforvalter for Holtålen, Røros, Os og Tolga vil bidra til å styrke kulturmiljøarbeidet i Holtålen kommune.

Holtålen kommune er med i Uthusprosjektet. Prosjektet skaper muligheter for at flere bevaringsverdige bygg kan bli bevart for framtiden. Uthusprosjektet drives etter en modell hvor staten ved Riksantikvaren finansierer 65 % av istandsettingskostnadene, kommunen 15 %, og eieren 20 %. Riksantikvaren dekker også kostnader knyttet til blant annet kursaktivitet gjennom prosjektet.

Plan for *Friluftslivets ferdelsårer* er under arbeid i kommunen. Her finnes det muligheter for å kombinere turer og kulturarv, ved å for eksempel legge til rette for å kunne besøke kulturminner og kulturmiljøer. Skilting av lokalitetene bør da være en forutsetning.

Det er viktig å inkludere og involvere kommunens innbyggere i kulturmiljøarbeidet. Ikke minst barn og unge, slik at også deres perspektiv blir hørt og at deres læring og engasjement for kulturminner vekkes og utvikles. Dette forutsetter et godt samarbeid med skolene, blant annet gjennom Rørosmuseet og verdensarvsenterets skoleprogram *Verdensarven som veiviser*.

17. Handlingsplan og prioriteringer for planperioden

17.1. Overordnede mål og prioriteringer

Kommunen har et stort antall interessante og spennende kulturminner og kulturmiljø som alle fortjener å trekkes fram i lyset. En kulturmiljøplan forplikter og skaper forventninger. For å skape noen forventningsavklaringer er det blitt foretatt konkretiseringer av hvordan kommunen hovedsakelig ønsker å benytte sine ressurser. På denne måten blir det enklere for ulike aktører å vite hva de kan forvente av kommunen når det gjelder tid- og ressursfordeling. Med bakgrunn i dette ønsker Holtålen kommune å prioritere følgende hovedområder:

- Verdensarven Røros bergstad og Circumferensen
- Uthusprosjektet
- Oppfølging av handlingsplan i kulturmiljøplan

Kommunedelplan for kulturmiljø 2022 – 2026 beskriver utvalgte deler av kommunens historie, og viser til utvalgte eksempler på kulturminner og kulturmiljø i kommunen. Planen legger føringer for hva kommunen skal prioritere i sitt kulturmiljøarbeid i planperioden.

Overordnede mål og prioriteringer	
1	Hovedprioriteringen for Holtålen kommune i planperioden vil være å følge opp arbeidet med verdensarven Røros bergstad og Circumferensen. Dette inkluderer blant annet å arbeide for at Eidet/Dragås smeltehytter skal gis verdensarvstatus. Arbeidet involverer både administrative og økonomiske virkemidler og vil foregå kontinuerlig i planperioden.
2	Det er et mål for kommunen å realisere minst ett Uthusprosjekt per år.
3	Kommunens SEFRAK-register skal digitaliseres. Aktuelle objekter matrikkelføres. Dette prioriteres første halvår 2022.
4	Holtålen kommune har i samarbeid med Ålen og Haltdalen historielag valgt ut 13 kulturmiljø (se egen tabell på side 57) som skal vies ekstra oppmerksomhet og satsing under planperioden. Tiltakene knyttet til disse kulturmiljøene skal ha høy prioritet i hele perioden.
5	Formidling av kommunens kulturarv til barn og unge i barnehage og skole er et prioritert arbeid hele planperioden. Verdensarvsenteret er et viktig samarbeid i forbindelse med formidling og dokumentasjon av verdensarven i Holtålen. Gjennom Verdensarvsenteret finnes skoleprogrammet <i>Verdensarven som veiviser</i> . Undervisningsprogrammet er tilgjengelig for skoler i hele verdensarvområdet, og det jobbes med å gjøre dette enda mer tilgjengelig for skoler med lenger reisevei. Holtålen kommune vil støtte opp under det videre samarbeidet.
6	Holtålen kommune ønsker at området rundt Vinkelen oppgraderes til signifikant objekt eller oppsluttende verdi innenfor verdensarven.
7	Legget til rette for et godt samarbeid og en videre samutvikling innenfor områdene friluftsliv og kulturarv. Dette vil først og fremst foregå i forbindelse med arbeidet med plan for <i>Friluftslivets ferdelsårer</i> .
8	Vurdere om enkelte tiltak kan gjennomføres innenfor kulturlandskap underlagt hensynssoner. Ansvarlig aktør vil være grunneier med støtte fra kommunen og eventuelle organisasjoner/andre aktører.
9	Skjøtselsarbeid ved kulturmiljø er en viktig prioritering. Dette innebærer tiltak som formidling, skilting og merking, og tiltak mot gjengroing. Kulturmiljøene nevnt i kulturmiljøplanen skal opprettholdes som tilgjengelige og synlige i sitt fysiske miljø, dette gjelder spesielt de 13 utvalgte kulturmiljøene på side 57.

17.2 Handlingsplan for prioriterte kulturmiljø

Kulturmiljø	Beskrivelse	Tiltak	Samarbeidsparter
Stavkirka i Haltdalen, Gammelgården	Kirka ble innviet 2004 og er en kopi av Haltdalen stavkirke (oppført ca. 1170), som nå står på Trøndelag folkemuseum. Gammelgården med stavkirka er Holtålen's tusenårssted.	Ivareta stedet/området, inklusive dets bygninger. Historieformidling.	Styret i stiftelsen Haltdalen stavkirke og Gammelgården. Eksterne organisasjoner.
Kongevegen i Drøyliene	Vegen ble anlagt i 1770-årene, og var en del av den Østerdalske hovedvei. Drøyliene startet opprinnelig ved Eidet bru. På grunn av vanskelig terreng ble veien trolig anlagt i samme trasé som den tidligere kløvvegen, høyt oppe i lia over Gaula. Veien ble blant annet brukt til å frakte kobber og varer til og fra Røros. ⁷⁷ I dag starter veien ved Klingenberg og ender ved Drøyli i Haltdalen.	Skjøtsel. Skilting og merking.	Grunneiere. Trøndelag fylkeskommune. Eksterne organisasjoner.
Kvernhuset på Moen	Kvernhuset på Moen gård ble oppført på 1800-tallet, men ble nylig restaurert av Haltdalen historielag, slik at	Ivareta anlegget.	Eier. Eksterne organisasjoner ved behov.

⁷⁷ Holtålen kommune 2018: 4

	det igjen kan males korn her. ⁷⁸		
Stormuren	Stormuren ligger langs Rørosbanens gamle smalsporede trasé, og ble sprengt under et sabotasjeoppdrag desember 1944. Målet var å hindre tysk transport via jernbanen. Det er satt opp ei fotoutstilling om aksjonen i ei brakke ved Stormuren. ⁷⁹	Ivareta objektet og området. Skjøtsel. Skilting og merking.	Grunneier. Eksterne organisasjoner.
Eidet bru	Eidet bru ble bygd 1853 som del av hovedveien mellom Trondheim og Røros. Brua er oppført i natur- og bruddstein i tørrmur, og måler 77 x 10,63 meter. Det er satt opp opplysningsplakat ved rasteplassen i nærheten. ⁸⁰	Ivareta objektet. Skjøtsel. Skilting og merking.	Trøndelag fylkeskommune. Eksterne organisasjoner.
Dragås/Eidet smeltehytter	Dragås smeltehytte sto ferdig ved Storfossen (Hyttfossen) i 1727. Eidet smeltehytte var en videreføring av Dragås og var i bruk 1834 – 1887. Eidet smeltehytte bidro til en vesentlig del av produksjonen innenfor Røros kobberverks	Arbeide for at Eidet/Dragås smeltehytter skal få status som verdensarv. Skjøtsel. Formidling. Skilting og merking.	Riksantikvaren. Verdensarvkoordinator. Tilstøtende grunneiere. Eksterne organisasjoner.

⁷⁸ Holtålen kommune 2018: 5

⁷⁹ Holtålen kommune 2018: 6

⁸⁰ Kulturminnesøk/Askeladden. (u.å.). *Eidet bru, Bruanlegg*

	circumferens. Smeltehytta ble nedlagt på grunn av rasjonalisering og ny teknologi.⁸¹ Restene av de store smelteovnene ved Eidet smeltehytte regnes som de best bevarte av sitt slag i Nord-Europa.⁸²		
Muggruva	Muggruva var i drift fra 1770 – 1919. Malmen ved gruva var meget rik, og gruva er den tredje største i Røros kobberverks historie. I perioder var den også den mest lønnsomme av verkets gruver. Muggruva ligger 45 minutters gange fra parkeringsplassen i Rugldalen.⁸³	Ivareta objekter og området. Skjøtsel. Formidling. Skilting og merking.	Grunneier. Eksterne organisasjoner.
Jernvinneanlegget på Finnsådalen	Jernvinneanlegget på Finnsådalen ligger ca. 100 meter sør for Vårhusvolla, på en terrasse mot Finnsåa og tjue meter øst for Båttjønndalsvegen. Anlegget består av fire ovner, hvorav én er utgravd. Dateringer knytter anlegget til romertiden.⁸⁴	Ivareta anlegget. Skjøtsel. Skilting og merking.	Trøndelag fylkeskommune. Grunneier. Eksterne organisasjoner.

⁸¹ Holtålen kommune 2018: 8

⁸² Kulturminnesøk/Askeladden. (u.å.). *Eidet smeltehytte, Annen tekn.ind. lokalitet*

⁸³ Holtålen kommune 2018: 9

⁸⁴ Holtålen kommune 2018: 10

Gravrøysa på Langlandet	Gravhaugen er del av et gravfelt fra jernalderen. Restene etter resten av gravfeltet er fjernet ved dyrkingsarbeid. Gravrøysa ligger på en lav, naturlig forhøyning i terrenget og er bygd av grus og sandjord i avrundet profil. Den er godt synlig i terrenget med klart markert fotgrøft som enkelte steder er fylt med stein og avfall. ⁸⁵	Ivareta objektet. Skjøtsel. Skilting og merking.	Trøndelag fylkeskommune. Grunneier. Eksterne organisasjoner.
Engan skanse	Engan skanse ble trolig anlagt 1678 under den skånske krigen. Skansen fikk sin ilddåp i august 1679 da svenskene rykket fram mot Røros med store styrker. Etter å ha satt Røros i flammer, satte hæren kursen mot Trondheim, men ved Engan skanse sto oberst Schultz stasjonert med over tusen mann, og svenskene måtte til slutt trekke seg tilbake. Slaget ved Engan skanse er regnet som det største slaget på trøndersk jord. ⁸⁶	Ivareta objektet. Skjøtsel. Skilting og merking.	Grunneier. Eksterne organisasjoner.

⁸⁵ Kulturminnesøk/Askeladden. (u.å.). *Langland Vestre, Gravminne* og Holtålen kommune 2018: 11

⁸⁶ Holtålen kommune 2018: 12

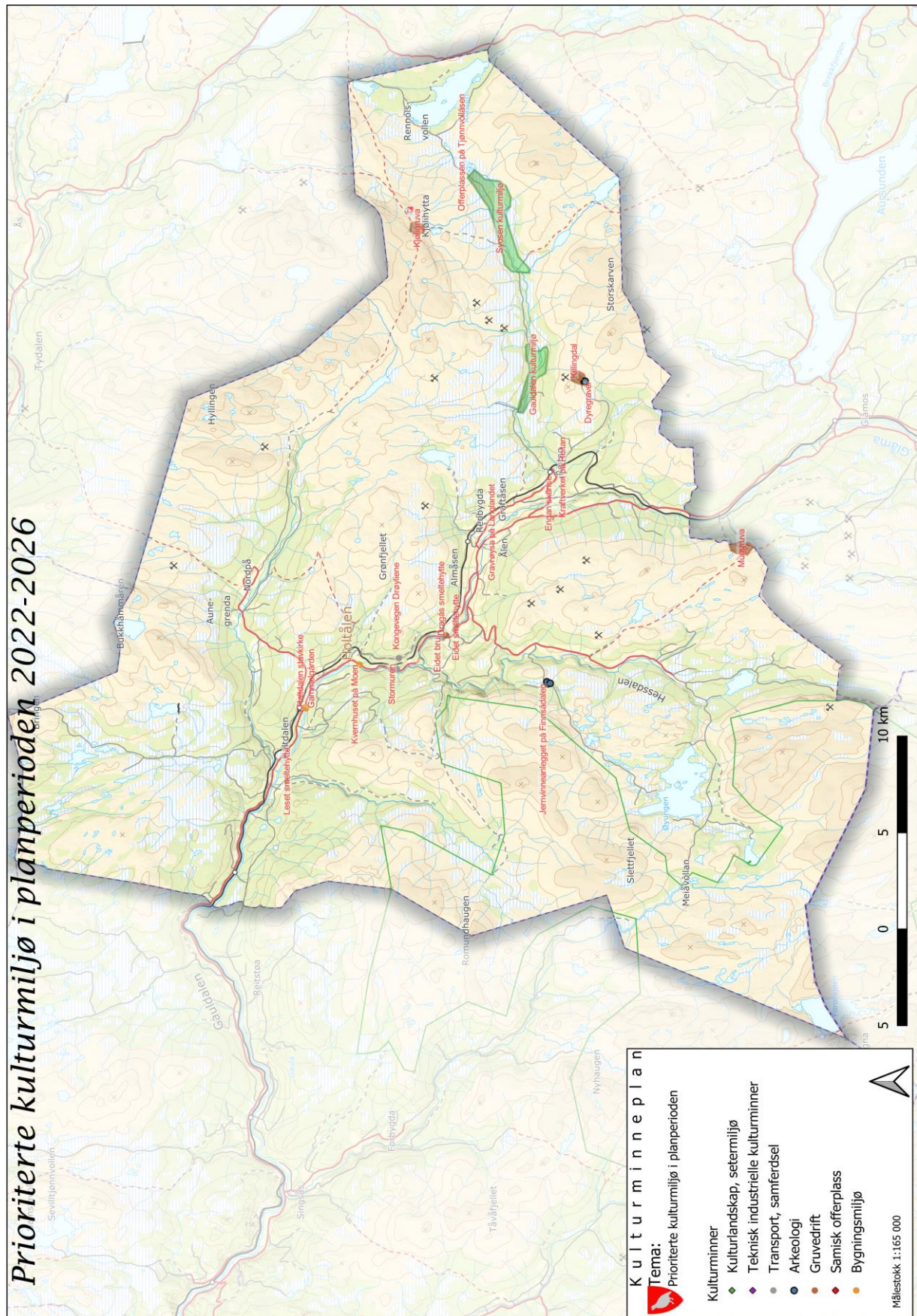
Kraftverket på Reitan	Gaula kraftverk ble bygd som energikilde for Killingdal gruver i 1923. Den gamle kraftverksbygningen er i dag intakt med dets opprinnelige turbin og maskineri. Noe av den gamle rørgata er også bevart. ⁸⁷	Ivareta objektet. Skjøtsel. Skilting og merking.	
Dyregravene	Holtålen har mange områder rike på fisk og vilt, og det finnes mange spor etter jegere spredt over hele kommunen. Dyregravene forekommer gjerne i store antall der det var naturlig for vilt, særlig rein, å ferdes. ⁸⁸ Det er tre utvalgte dyregraver for kulturmiljøplanen på østsiden av Killingtjønnna.	Ivareta objektene. Skjøtsel. Skilting og merking.	Grunneier. Eksterne organisasjoner.
Offerplassen på Tjønnvollåsen	Området rundt Riasten og Tjønnvolltjønnna har flere samiske kulturminner. Offerstedet på Tjønnvollåsen består av fire steinheller stående på kant i et rektangel med steinheller på alle sider. ⁸⁹	Ivareta objektet. Skjøtsel. Skilting og merking.	Sametinget. Grunneier. Eksterne organisasjoner.

⁸⁷ Holtålen kommune 2018: 13

⁸⁸ Holtålen kommune 2018: 14

⁸⁹ Holtålen kommune 2018: 15

Prioriterte kulturmiljø i planperioden 2022-2026

18. Kilder

Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, avdeling for landbruk og bygdeutvikling. (2007). Oppfølging av særlig verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag. Rapport: Holtålen kommune

Geithe, Lars. (2013). *Muggruva*, hentet fra <http://bergstaden.org/no/kobberverket/gruvedrifta-pa-roros/muggruva> sist oppdatert 27.08.2013

Havran og Ødegaard. (1997). *Bergstaden Røros*

Holtålen kommune. (1999). *Sektorkart kulturminner*

Holtålen kommune. (2007). *Kommuneplanens samfunnsdel 2007 – 2018*

Holtålen kommune. (2018). *Utvalgte kulturminner i Holtålen*

Hånes, Andrea. (2010). *Fenomenet verdensarv – belyst ved eksempelet Røros bergstad og Circumferensen*. Masteroppgave i kulturminneforvaltning

Hånes, Andrea. (2019). *Røros Kobberverks innflytelse og utstrekning i Holtålen kommune*

Jernbaneverket. (2004). *Nasjonal verneplan for kulturminner i jernbanen, del II: Objekter og miljøer*, Høringsutkast pr. 23.03.2004

Kulbotten, Per H. (1985). Gata på Stensli. I *Oppunder fjellbandet* 1985, s. 18-20

Kulbotten, Per H. (1986). Smeltehyttene i Svølja og ved Eidet. I *Oppunder Fjellbandet* 1986, s. 30-33

Kulbotten, Per H. (1997). *De bygde landet*

Kulturminnesøk/Askeladden. (u.å.). *Eidet bru, Bruanlegg*

Kulturminnesøk/Askeladden. (u.å.). *Eidet smeltehytte, Annen tekn.ind. lokalitet*

Kulturminnesøk/Askeladden. (u.å.). *Langland Vestre, Gravminne*

Kulturminnesøk/Askeladden. (u.å.). *Ålen kirkested, Kirkested*

Lokalhistoriewiki. (2018). *Ålen bygdemuseum*
https://lokalhistoriewiki.no/wiki/%C3%85len_bygdemuseum

Meld. St. 16. (2019-2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken, Engasjement, bærekraft og mangfold*

Norconsult AS v/Birgit Wikan Berg. (2020). *Byggeskikkveileder. Bygninger i seterlandskap. Forollhogna nasjonalpark med tilliggende landskapsvernområder*

Nygård, Jens Halstein. (1949). *Haltdalen og haltdalingen, bind 1*

Nygård, Jens Halstein. (1949). *Haltdalen og haltdalingen, bind 2: Gård og slekt*

Plankontoret. (2019). *Holtålen kommune, Kommuneplanens arealdel 2019, Planbeskrivelse*

Reitan, Anders Jonsen. (1936). *Ålen*

Riksantikvaren. (2019). *Kulturminne i kommunen*. <https://www.riksantikvaren.no/kik/>

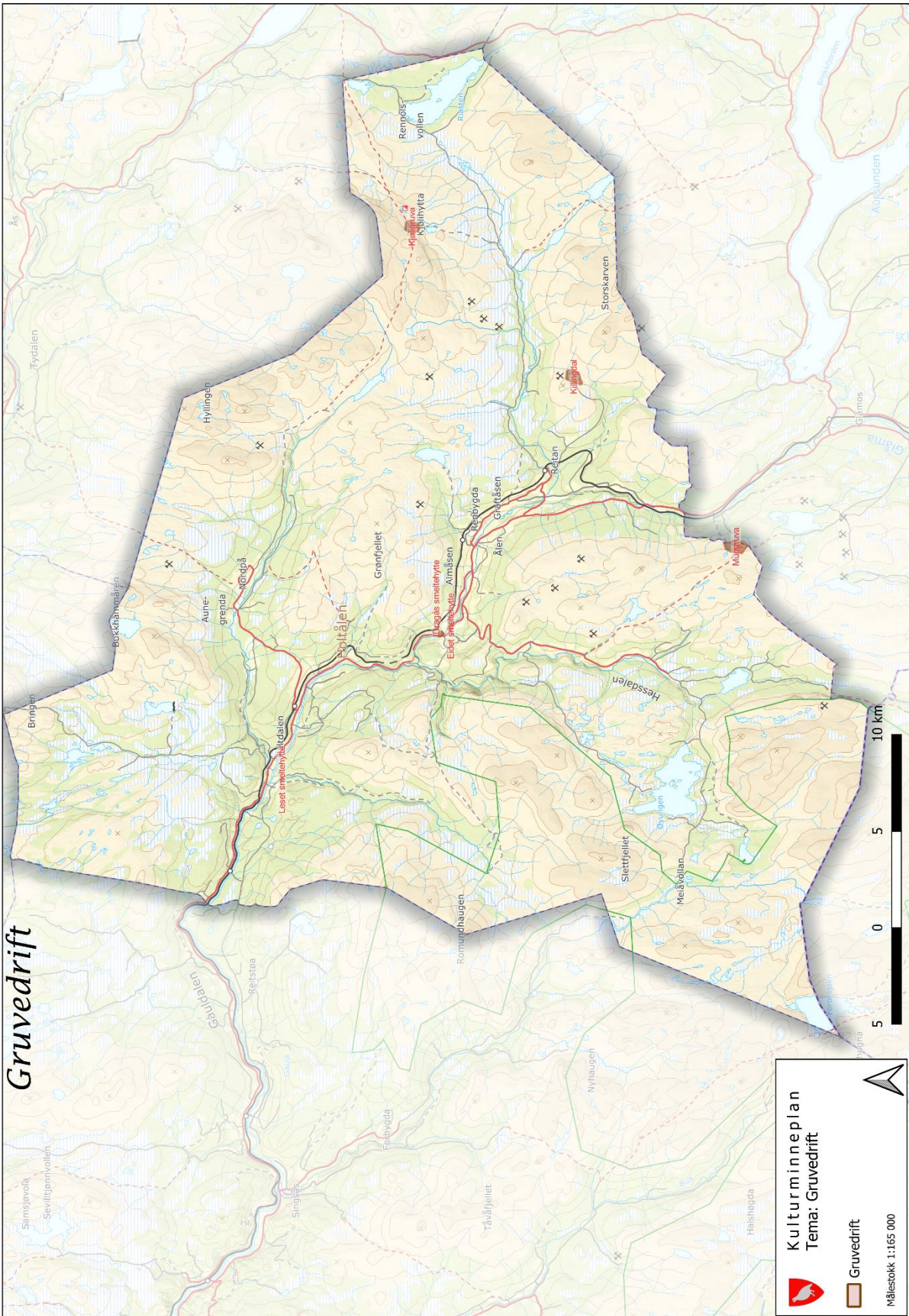
Rørosmuseet, Verdensarvsenter Røros. (u.å.). *Rørosmuseet er verdensarvsenter*.
<https://verdensarvenroros.no/verdensarvsenteret>

Tretvik, Aud. (1998). *Ålen og ålbyggen, bind 3: Allmenn bygdehistorie*

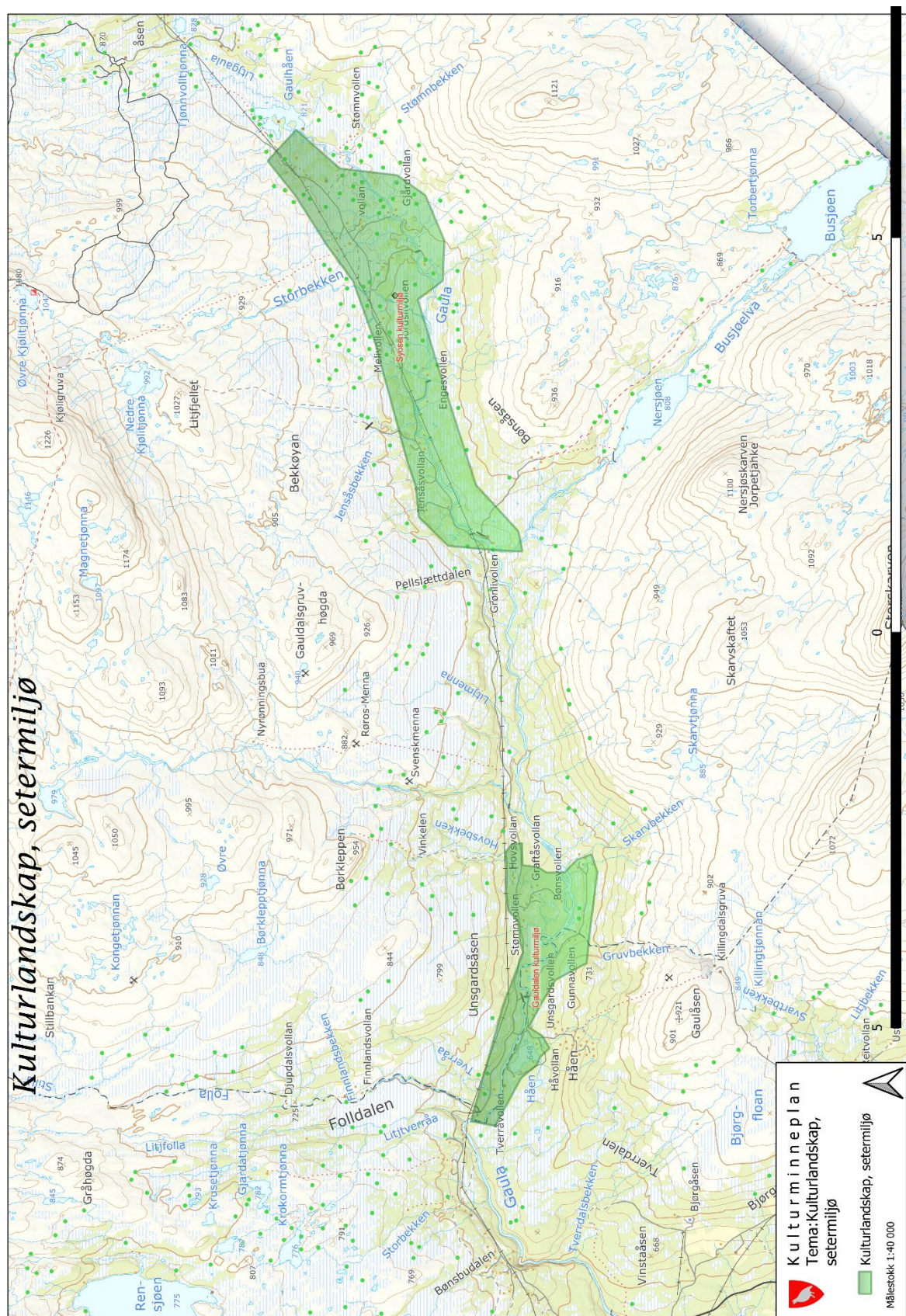
Tretvik, Aud. (2008). *Utviding av verdensarvområdet Røros*. Kronikk i Adresseavisen

Verdensarvrådet Røros bergstad og Circumferensen. (2019). *Forvaltningsplan for verdensarven Røros bergstad og Circumferensen 2019 - 2023*

19. Vedlegg

Det er lagt hensynssoner rundt flere gamle gruveområder i kommuneplanens arealdel.

Setermiljøene i Gauldalen og Syosen er gitt hensynssoner i kommuneplanens arealdel. Hensikten med hensynssonene er å bevare et visst enhetlig preg på setermiljøene og seterbebyggelsen.